

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ
УКРАЇНКИ
Факультет психології
Кафедра практичної психології та психодіагностики**

Ірина Грицюк

ПСИХОЛОГІЯ СІМ'Ї

*Методичні рекомендації до курсу
«Психологія сім'ї»*

Луцьк - 2022

УДК 316.6:316.362(072)
Г 85

*Рекомендовано до друку науково-методичною радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол №10 від 21 червня 2022 р.)*

Рецензенти:

Назаревич В.В. – кандидат психологічних наук, професор кафедри психології та педагогіки Київського міжнародного університету

Федоренко Р.П. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології та психодіагностики ВНУ імені Лесі Українки.

Грицюк І.М. Методичні рекомендації «Психологія сім'ї» Луцьк : ПП Волинська Друкарня, 2022. – 54 с.

У методичних рекомендаціях «Психологія сім'ї» викладено мету вивчення дисципліни, загальні вимоги до підготовки студентів, представлений опис навчального курсу, тематичні огляди змістових модулів, плани лекційних, практичних та лабораторних занять, питання для самостійної та індивідуальної роботи, питання для підготовки до екзамену, перелік літературних джерел та Інтернет-ресурсів, рекомендованих до опрацювання. Методичні вказівки рекомендуються студентам факультету психології спеціальностей «Психологія» та «Практична психологія» кваліфікаційного рівня «Бакалавр» і повністю відповідають навчальній програмі з дисципліни.

УДК 316.6:316.362(072)
Г 85

© ВНУ імені Лесі Українки, 2022
©Грицюк І.М. 2022

ЗМІСТ

1.Опис навчальної дисципліни	4
2.Анотація до курсу	4
3. Результати навчання (компетентності)	5
4.Структура навчальної дисципліни у формі таблиць для денної та заочної форм навчання	6
5.Завдання для самостійного опрацювання	6
6.Види (форми) індивідуально-дослідних завдань	10
7.Політика оцінювання	12
8. Перелік запитань, що виносяться на екзамен	14
9.Тематика семінарських занять	17
10.Лабораторні роботи	20
11.Теоретична довідка до курсу	22
12.Рекомендована література та інтернет-джерела	49

І. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Таблиця 1

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітня програма, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
Денна форма навчання	05 Соціальні та поведінкові науки 053 Психологія (Психологія) 053 Психологія (Практична психологія) Бакалавр	Нормативна
Кількість 4 годин/кредитів 120 год		Рік навчання 2
		Семестр 3-ий
ІНДЗ: €		Лекції 20 год.
		Практичні 22 год.
		Лабораторні 22 год.
		Самостійна робота - 48
Мова навчання українська		Консультації 7 год.
	Консультації до екзамену 1 год	
	Форма контролю: екзамен 7 год	

2.Анотація до курсу.

Навчальна дисципліна «Психологія сім'ї», як необхідна складова спеціальної професійної підготовки майбутніх практичних психологів, є однією з форм практичного застосування професійних можливостей психолога шляхом ознайомлення студентів з різноманітними концепціями сімейної психології; розширення знань із специфіки роботи сімейного психолога при наданні допомоги сім'ям у кризових ситуаціях, побудові батьківсько-дитячих взаємин, вмінні самостійного застосування психодіагностичних методик та психотерапевтичних практик при вирішенні прикладних задач.

Пререквізити:

Вивчення дисципліни базується на дисциплінах загального та професійного циклів підготовки попередніх років навчання: загальна психологія, основи практичної психології.

Постреквізити: психологічне консультування, психотерапія.

Метою навчальної дисципліни є: дати розуміння особливостей роботи практичного психолога з формування готовності молоді до подружнього життя та специфіки діяльності психолога з сім'ями, що потребують допомоги.

Предмет вивчення навчальної дисципліни: психологічні основи функціонування та розвитку шлюбно-сімейних взаємин; особливості подолання періодів сімейних криз.

Завдання курсу: дати студентам знання про процес функціонування сім'ї, що ґрунтується на всебічному аналізі сучасних підходів до її вивчення; показати

цілісність особистості, взаємоузгодженість усіх її структурних компонентів, культуру взаємин у сім'ях, сумісність у шлюбі, особливості сімейних конфліктів, навчити студентів користуватись діагностичним інструментарієм при вивченні особливостей функціонування сім'ї та її проблемних зон і складниками психограми сім'ї.

3.Результати навчання (Компетентності)

Студенти будуть компетентними у таких питаннях:

Загальні компетентності

- ЗК1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.
- ЗК2.Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.
- ЗК4. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.
- ЗК8. Навички міжособистісної взаємодії.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності:

- СК5. Здатність використовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій.
- СК8. Здатність організовувати та надавати психологічну допомогу (індивідуальну та групову).
- СК9. Здатність здійснювати просвітницьку та психопрофілактичну діяльність, відповідно до запиту.
- СК11. Здатність дотримуватися норм професійної етики.
- СК12. Здатність до особистісного та професійного самовдосконалення, навчання та розвитку.

Програмні результати навчання:

ПР1. Аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання.

ПР2. Розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань.

ПР3. Здійснювати пошук інформації з різних джерел, у т.ч. з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, для вирішення професійних завдань.

ПР4. Обґрунтовувати власну позицію, робити самостійні висновки за результатами власних досліджень і аналізу літературних джерел.

ПР5. Обирати та застосовувати валідний і надійний психодіагностичний інструментарій (тести, опитувальники, проєктивні методики тощо) психологічного дослідження та технології психологічної допомоги.

ПР9. Пропонувати власні способи вирішення психологічних задач і проблем у процесі професійної діяльності, приймати та аргументувати власні рішення щодо їх розв'язання.

ПР11. Складати та реалізовувати план консультативного процесу з урахуванням специфіки запиту та індивідуальних особливостей клієнта, забезпечувати ефективність власних дій.

ПР16. Знати, розуміти та дотримуватися етичних принципів професійної діяльності психолога.

ПР18. Вживати ефективних заходів щодо збереження здоров'я (власного й оточення) та за потреби визначати зміст запиту до супервізії

4. Структура навчальної дисципліни у формі таблиць для денної та заочної форм навчання

ДФН Таблиця 2.

Назви змістових модулів і тем	Усього	Лек.	Практ.	Лабор.	Сам. Роб.	Конс.	Ф.к/Б али
Змістовий модуль 1. Теоретичні засади психології сімейних взаємин							
Тема 1. Курс «Психологія сім'ї» в системі підготовки психологів. Подружня пара або сім'я як система	4	2		2			РЗ/К 2
Тема 2. Психологія міжособистісних стосунків. Культура спілкування. Моральні основи сім'ї. Типи та функції	6		2	2		2	ДС/2 РЗ/К 2
Тема 3. Еволюційна модель розвитку стосунків. Стадії стосунків в сімейних парах	4	2		2			РЗ/К 2
Тема 4. Діагностика стадій розвитку сімейної пари	4	2		2			РЗ/К 2
Тема 5. Робота з подружніми парами за еволюційною моделлю розвитку	6	4		2			РЗ/К 2 МКР/ 30
Разом за модулем 1	24	10	2	10		2	42 балів
Змістовий модуль 2. Психологічні особливості функціонування сім'ї							
Тема 6. Сім'я, як джерело психічної травматизації особистості	6		2	2		2	ДС/2 РЗ/К 1
Тема 7. Історія розвитку сімейної психології та психотерапії: основні направлення та методи	6	4		2			РЗ/К 1 РМГ/ 3
Тема 8. Міжособистісні стосунки в шлюбі. Програма діагностики сімейних стосунків	6		2	2		2	ДС/1 РЗ/К 1

Тема 9. Психологія і психопрофілактика сімейних конфліктів	4		2	2			ДС/1 РЗ/К 1
Тема 10. Втручання в сімейну систему. Унікальні аспекти сімейної терапії	10	4	2	2		2	ДС/1 РЗ/К 1
Тема 11. Приєднання: Використання психологом власного «я». Тісна близькість. Проміжна та відсторонена позиція. Виклик структурі сім'ї	6	2	2	2			ДС/1 РЗ/К 1
Тема 12. Психологічна готовність молоді до шлюбно-сімейних взаємин	2		2				ДС/1 ІНДЗ/ 10
Тема 13. Психологія молодої сім'ї і сімейна криза	2		2				ДС/1
Тема 14. Психологія сексуальності. Сексуальна задоволеність та психологічне благополуччя партнерів	2		2				ДС/1 МКР/ 30
Тема 15. Проблеми сучасної сім'ї	2		2				
Тема 16. Психологічна допомога сім'ї	2		2				
Разом за модулем 2	48	10	20	12		6	58 бал и
Всього годин Екзамен 7 год	120/7 9	20	22	22	48	8	100

Таблиця 3

ЗФН

Назви змістових модулів і тем	Усього	Лек.	Прак тичні	Лаб.	Сам. роб.	Конс	Форма контр/Бал и
Змістовий модуль 1. Теоретичні засади психології сімейних взаємин							
Тема 1. Курс «Психологія сім'ї» в системі підготовки психологів. Подружня пара або сім'я як система	2	2					
Тема 2. Еволюційна модель розвитку стосунків. Стадії стосунків в сімейних парах	2	2					
Тема 3. Психологічна допомога сім'ї	2	2					
Тема 4. Втручання в сімейну систему. Унікальні аспекти	2		2				ДБ/10

сімейної терапії							
Разом за модулем 1	8	6	2				
Змістовий модуль 2. Психологічні особливості функціонування сім'ї							
Тема 5. Міжособистісні стосунки в шлюбі. Програма діагностики сімейних стосунків	4			4			ДС/20
Тема 6: Сім'я, як джерело психічної травми особистості	3		2			1	ДС/10
Разом за модулем 2	7		2	4		1	40 балів
Всього годин Екзамен 1 год	16	6	4	4		1	МКР/60 Разом 100

Форма контролю*: ДС – дискусія, ДБ – дебати, Т – тести, ТР – тренінг, РЗ/К – розв'язування задач/кейсів, ІНДЗ/ІРС – індивідуальне завдання/індивідуальна робота студента, РМГ – робота в малих групах, МКР/КР – модульна контрольна робота/ контрольна робота, Р – реферат, а також аналітична записка, аналітичне есе, аналіз твору тощо.

5.Завдання для самостійного опрацювання

	Тема
1	Тема 1. Курс «Психологія сім'ї» в системі підготовки психологів. Сім'я в житті суспільства. Історичні форми сім'ї. Звичаї і традиції української сім'ї. Сім'я як мала соціальна група. Специфіка внутрішньо сімейних процесів.
2	Тема 2. Психологія міжособистісних стосунків. Культура спілкування. Моральні основи сім'ї. Формування гармонійних стосунків у сім'ї як умова успішної соціалізації дитини. Стилi сімейного виховання. Вертикальні та горизонтальні рівні любові. Компоненти та ритми кохання.
3	Тема 3. Підготовка молоді до сімейного життя. Історичні аспекти проблеми підготовки до сімейного життя. Показники готовності до сімейного життя. Передумови психологічної готовності молоді до сімейного життя. Статеве виховання та підготовка молоді до сімейного життя. Проблема підготовки молоді до сімейного життя в нашій країні і закордоном. Типові недоліки в підготовці молоді до створення сім'ї. Вплив батьківської сім'ї і готовність до шлюбу. Поняття про психологічну

	готовність до сімейного життя. Структура і зміст психологічної готовності. Готовність до шлюбу і стабільність сім'ї.
4	Тема 4. Функціонально-рольова структура взаємин. Проблеми сучасної сім'ї. Гендерні стереотипи як основа функціонально-рольової структури сім'ї. Культура взаємин у сучасній сім'ї. Тактичні стабілізатори подружніх відносин, психосексуальні основи стабільного шлюбу. Сексуальність у подружжі.
5	Тема 5. Психологічна сумісність і психологічний клімат в сім'ї. Подружня сумісність, як фактор стабільності шлюбу. Рольова структура сім'ї. Поняття сімейних ролей. Функціонально-рольова узгодженість в шлюбі, як фактор подружньої сумісності. Сімейні норми і санкції. Сімейні цінності та ритуали. Поняття про психологічний клімат в сім'ї. Типи взаємовідносин в сім'ї. Види психологічного клімату. Ознаки благополучного та неблагополучного клімату в сім'ї. Залежність задоволеності шлюбом від психологічного клімату в сім'ї. Фактори благополуччя сімейних стосунків. Фактори ризику сім'ї. Поняття про психологічну сумісність. Відмінність у підходах до проблеми психологічної сумісності: теорія Ван де Велде; теорія однорідності; теорія додаткових потреб; теорія взаємної ідентифікації (Війн, Кеттел, Кемпінськи); «рольова» теорія Р.Орта; вітчизняні дослідження в області теорії подружньої сумісності (Ощепкова, Н. Обозов, Платонов). Рівні психологічної сумісності. Підходи до питання сексуальної сумісності. Взаємозв'язок і взаємозалежність психологічних і сексуальних начал особистості; Типи сексуального партнерства (С. Либих). Лідерство і головенство в шлюбі. Стили лідерства. Типи влади. Функції і ролі в шлюбі. Типологія сімейних ролей (Кірпатрік, Яценко). Рольові очукування і рольові домагання.
6	Тема 6. Міжособистісні стосунки в шлюбі. Психограма подружніх взаємин. Морально-етичні концепції сімейних стосунків. Психологічна складова культури сімейних стосунків. Сімейний етикет. Особливості сімейного спілкування на різних стадіях розвитку сім'ї.
7	Тема 7. Психологія і психопрофілактика сімейних конфліктів. Особливості особистості, патологічні риси характеру та конфліктність. Міжіндивідуальна напруженість в сім'ї та її структура. Ознаки міжіндивідуальної напруженості. Функціонально-рольова непогодженість подружжя. Напруженість в сім'ї, незадоволеність інтимним життям роботою. Суперечка, сварка, «маятник конфлікту». Типологія конфліктів по М.Дойч. Типологія конфліктів: надумані, справжні, причини конфліктів. Направлення міжособистісних конфліктів. Психологічні та сексуальні конфлікти. Шляхи і методи вирішення конфліктів. Вплив конфліктів на психічне здоров'я подружжя та дітей. Сценарність життя. Подружні ігри.

Батьківське програмування (по Е. Берну). Проблеми сімейної комунікації. Поняття сімейних конфліктів та їх особливості. Класифікація сімейних конфліктів. Методи вирішення конфліктів (Д.Карнегі. Л.Камерон-Бендлер, К.Вітек; Б.Луп'ян про подолання труднощів в сімейному житті та ін.).
--

6.Види (форми) індивідуально-дослідних завдань

Індивідуальна робота студентів «ІНДЗ» передбачає оволодіння методами, формами, технологією консультативного процесу в роботі з сім'єю, формування навичок постановки сімейного психологічного діагнозу, адекватного та вмілого використання діагностичних методик.

Результатом виконання індивідуальної науково-дослідної роботи за даною навчальною дисципліною є складена психограма подружніх відносин сім'ї.

(Зразок картки)

Психограма подружніх відносин

I. Соціально-економічні і демографічні характеристики:

- а) житлові умови
- б) сімейний бюджет (розмір та спосіб розподілу)
- в) стаж шлюбу
- г) вік та різниця у віці
- д) освіта
- є) рід занять
- є) кількість та вік дітей

Методи дослідження:

- 1. Опитування або бесіда
- 2. Анкета
- 3. Аналіз документів (напр. - особова справа учня)

II. Дошлюбні стосунки

- а) місце і ситуація знайомства
- б) перше враження один про одного (позитивне, негативне, нейтральне)
- в) тривалість періоду залицяння.
- г) ініціатор шлюбної пропозиції (чоловік, жінка інші зацікавлені особи)
- д) час обдумування шлюбної пропозиції
- є) ситуація оформлення шлюбу (як весілля)

Методи:

I .Інтерв'ю, бесіда.

III. Мікрооточення сім'ї:

- а) склад мікрооточення (рідні, сусіди, друзі, колеги)
- б) часто і а контактів з представниками мікрооточення

- в) рід допомоги, отримуваної від цих осіб:
 - економічна, побутова, моральна чи емоційна підтримка:
 - обмін досвідом та знаннями:
 - спільне проведення вільного часу;

Методи:

1. Бесіда
2. Анкета «Контакти сім'ї»

IV. Стадія шлюбу:

Визначити, на якій стадії шлюбу перебуває дана пара і виявити ті проблеми, які можуть виникнути, виходячи із особливостей цієї стадії:

- 1 за шлюбним стажом;
- 2 за дітьми.

Методи:

1. Вільна бесіда по виділених проблемах

V. Оцінка рівня благополуччя сімейних взаємин:

- а) визначення задоволеності шлюбом
- б) визначення психологічного клімату в сім'ї
- в) фактори ризику сім'ї
- г) потенціальний ініціатор конфлікту

Методи:

1. Опитувальник задоволення шлюбом
2. Вимір установок сімейної пари
3. Методики на діагностику подружньої сумісності:
 - на сексуальну сумісність
 - на діагностику темпераменту, характеру.
4. Методика «Конструктивно-деструктивна сім'я»

VI. Оцінка окремих феноменів подружніх взаємин:

- а) визначення конфліктності (методика Томаса: характер взаємодії в конфліктній парі або ситуації)
- б) визначення функціонально-ролевої узгодженості (методика «Ролі сім'ї»)
- в) визначення емоційного стану в сім'ї (методика «Типовий сімейний стан», методика Розенцвейга, тест Люшера, «Спілкування в сім'ї»)
- г) діагностика взаєморозуміння ідеального образу партнера: (методика Лірі)

VII. Дослідження індивідуально-психологічних особливостей подружжя:

Мета: визначення подружньої сумісності:

- вироблення напрямків корекційної роботи з подружньою парою:

(методика Лічко, методика на визначення самооцінки, методи рівня приязні;

- особистісні якості: методика Кеттела, Айзенка, Сонді).

VIII. Дослідження сімейного дозвілля, інтересів, цінностей:

Методики: «Опитувальник ціннісних орієнтацій», опитувальник «Інтереси та дозвілля».

IX. В результаті аналізу всіх аспектів подружжя всі дані зводимо в психограму подружжя.

В ній вказується наступне:

1. Зони конфлікту в подружній парі.
2. Потенційний ініціатор конфлікту в кожній із зон.
3. Рівень психологічної сумісності.
4. Загальний прогноз відносин в парі.
5. Рекомендації по корекційній роботі з парою і кожним з них окремо.

7. Політика оцінювання

Політика викладача щодо студента: відвідування занять є обов'язковим. За умови відвідування та якісної підготовки до занять студент може набрати максимальну кількість балів поточного оцінювання. На кожному практичному занятті студент має змогу отримати максимальну 1 бали: за виступ за темою. Загалом за всі заняття студент має змогу отримати 12 балів (12x1) максимальну. Запропоновано три рівні оцінювання: високий - 1 бал, середній – 0,5 бал і низький – всього 0,2 бала. Виконання лабораторного завдання оцінюється в 2 бали. Максимальне оцінювання ІНДЗ – 4 балів (передбачає адекватний локусу скарги подружньої пари підбір діагностичного інструментарію, грамотно зроблені висновки та рекомендації). За наявності об'єктивних причин (відраження, стажування, хвороба тощо) студент може перездати тему курсу, навчатися он-лайн. За бажанням підвищити рейтинг, студент може добрати бали, виконавши певний вид робіт.

Політика щодо академічної доброчесності

Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає:

- Самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання;
- Списування під час модульних контрольних робіт заборонене.
- Письмові роботи студента обов'язково проходять перевірку на наявність плагіату (допускається не більше 20 % текстових запозичень).
- Посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;
- Дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права; дотримання принципів та положень Етичного кодексу психолога (<http://nsj.gov.ua/files/1448287570%D0%95%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D>

0%B8%D0%B9%20%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B0.docx.pdf);

- Надання достовірної інформації про результати власної (наукової, творчої) діяльності, використанні методики досліджень і джерела інформації.

За порушення академічної доброчесності (плагіат, фальсифікація, списування, обман тощо) здобувачі освіти можуть бути притягнені до академічної відповідальності: повторне проходження оцінювання (контрольна робота, іспит, залік тощо); повторне проходження відповідного освітнього компонента освітньої програми; відрахування з Університету.

Усі письмові роботи перевіряються на наявність плагіату і допускаються до захисту із коректними текстовими запозиченнями не більше 25%. Списування під час контрольних робіт та екзаменів заборонені (в т.ч. із використанням мобільних пристроїв).

Політика щодо дедлайнів та перескладання: Максимально оцінюється робота студента на занятті (за умови успішної відповіді). За наявності об'єктивних причин (відрадження, стажування, хвороба тощо) студент може перездати тему курсу.

Роботи, які здаються із порушенням термінів без поважних причин, оцінюються на нижчу оцінку (75% від можливої максимальної кількості балів за певний вид діяльності). Перескладання модулів відбувається за наявності поважних причин (наприклад, лікарняний).

Підсумковий контроль

Формою підсумкового контролю є екзамен. У випадку незадовільної підсумкової оцінки, або за бажанням підвищити рейтинг, студент може добрати бали, виконавши певний вид робіт (наприклад, здати одну із тем, або перездати якусь тему, написавши підсумковий тест тощо). Екзамен відбувається у формі усного опитування. Студент може не скласти його, якщо за результатами поточного оцінювання та модульної контрольної роботи набирає 75 і більше балів.

Шкала оцінювання

Оцінка в балах за всі види навчальної діяльності	Оцінка
90 – 100	Відмінно
82 – 89	Дуже добре
75 - 81	Добре
67 -74	Задовільно
60 - 66	Достатньо
1 – 59	Незадовільно

8. ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА ЕКЗАМЕН

1. Поняття «шлюб» і «сім'я», функції сім'ї і «сімейні ролі», структура і типологія сім'ї.
2. Рівні психологічної сумісності в шлюбі.
3. Типи батьківського та материнського ставлення і його порушення.
4. Історія розвитку шлюбно-сімейних взаємин.
5. Поняття та види психологічного клімату сім'ї, його ознаки.
6. Причини порушень в батьківському ставленні і реакції дітей на неадекватне ставлення батьків.
7. Параметри обстеження та методи діагностики соціально-економічних і демографічних характеристик сім'ї.
8. Розкрийте поняття еволюційної моделі розвитку стосунків
9. Кризові періоди в шлюбі.
10. Особливості та причини конфліктної поведінки дитини в сім'ї. Параметри оцінки мікрооточення сім'ї та методи його діагностики. Сучасні тенденції розвитку сім'ї.
11. Типологія конфліктів підлітків з батьками і особливості прояву конфліктності у підлітковому віці.
12. Дати оцінку особистісному і суспільному значенню функцій сім'ї в партнерстві та функції сім'ї в суспільстві.
13. Сімейні норми і санкції, функціонально-рольова узгодженість, як фактори подружньої сумісності.
14. Особливості та складові процесу відділення від сім'ї в період дорослості. Позитивні і негативні зони функціонування сім'ї на різних стадіях, методи їх діагностики.
15. Структура сучасної сім'ї та особливості її порушення.
16. Поняття «суперечка», «сварка», «маятник конфлікту».
17. Особливості сприйняття процесу відділення від сім'ї з позиції батьків і дітей.
18. Параметри оцінки та методи діагностики благополуччя сім'ї.
19. Типологія та моделі сім'ї.
20. Задоволеність шлюбом, відмінності в незадоволеності шлюбом.
21. Психологічні проблеми виховання дітей в неповній сім'ї в залежності від її типології.
22. Параметри дослідження та методи діагностики індивідуальних особливостей подружжя.
23. Основні етапи життєвого циклу та динаміка сім'ї.
24. Вплив сім'ї на розвиток та формування особистості.
25. Шляхи і засоби гармонізації виховання в неповній сім'ї. Методи діагностики дозвілля членів сім'ї.

26. Особливості функціонування сім'ї на стадії її зародження. Лідерство і головенство у сім'ї, стилі лідерства в сім'ї. Психологічні проблеми виховання прийомних дітей.
27. Методи діагностики зон конфлікту та потенційного ініціатора конфліктів в сім'ї.
28. Особливості функціонування сім'ї з дітьми, які не почали трудову діяльність.
29. Соціальні та психологічні проблеми виховання дітей, які залишилися без опіки батьків.
30. Методи діагностики психологічної сумісності подружньої пари.
31. Особливості функціонування сім'ї на завершальному етапі її життєдіяльності.
32. Параметри оцінки рівня психологічної сумісності та методи їх діагностики.
33. Проблеми сучасної сім'ї.
34. Типологія сімейних ролей, рольові домагання і очікування.
35. Методи діагностики ціннісно-мотиваційної сфери подружжя.
36. Розлучення як соціальне явище, соціальні наслідки розлучення.
37. Особливості дошлюбних стосунків, вибору партнера, мотивів до одруження.
38. Методи діагностики міжособистісних стосунків подружжя.
39. Терапія сімейних пар за еволюційною моделлю розвитку
40. Труднощі психосексуальної адаптації та фактори ризику у молодому шлюбі.
41. Методи діагностики міжособистісних стосунків в сім'ї. Причини та мотиви розлучень.
42. Проблема «маски» і періоду «нормотворчості» на етапі молодого сім'ї.
43. Методи діагностики внутрішньосімейного спілкування.
44. Об'єктивні та суб'єктивні фактори розлучень.
45. Особливості життєдіяльності та адаптації молодого сім'ї.
46. Порушення в життєдіяльності сім'ї та фактори, що їх зумовлюють.
47. Методи діагностики емоційного стану членів сім'ї.
48. Дестабілізуючі елементи подружніх стосунків.
49. Місце привабливості і кохання у просімейній мотивації.
50. Типи порушень функціонування сім'ї.
51. Методи діагностики психологічного клімату сім'ї.
52. Особливості адаптації до розлучення, етапи адаптації.
53. Особливості сімейного спілкування на різних стадіях розвитку сім'ї.
54. Вплив порушень життєдіяльності сім'ї на травматизацію особистості.
55. Методи діагностики функційно-рольової узгодженості в шлюбі.
56. Шлюбнорозлучна ситуація в сприйнятті розлучених, психічне самопочуття та поведінка чоловіка і жінки після розлучення.

57. Характеристика шлюбу у літньому віці (соціальна, психологічна, емоційна, сексуальна сфери).
58. Порушення особистісних передумов функціонування сім'ї.
59. Методи діагностики батьківсько-дитячих взаємин.
60. Види і форми допомоги розлученим.
61. Особливості сімейних стосунків у середньому віці, вплив вторинної адаптації на стабільність шлюбу.
62. Роль батька та матері в післярозлучній ситуації.
63. Особливості прояву кризи у середньому та літньому шлюбі, шляхи її подолання.
64. Порушення міжособистісної комунікації в сім'ї та її ознаки.
65. Методи діагностики батьківських установок та батьківського ставлення.
66. Особливості функціонування та проблеми неповної сім'ї.
67. Види та типологія конфліктів у сім'ї.
68. Порушення механізмів інтеграції сім'ї.
69. Методи діагностики подружньої адаптації та необхідність її вивчення в практиці сімейного консультування.
70. Особливості функціонування та проблеми позашлюбної сім'ї.
71. Джерела та причини конфліктів в сім'ї, вплив якостей особистості на конфліктність у сімейних стосунках.
72. Порушення структурно-рольових основ сім'ї.
73. Необхідність вивчення сімейної взаємодії та методи її діагностики.
74. Особливості функціонування повторного шлюбу та його проблеми.
75. Ознаки та структура напруженості в сім'ї.
76. Мотиви виникнення паталогізуючих ролей в сім'ї.
77. Методи діагностики соціальної перцепції в сім'ї.
78. Особливості розвитку проблемної сім'ї та формального шлюбу.
79. Вплив сімейних конфліктів на психічне здоров'я подружжя та дітей.
80. Схема та методи сімейної діагностики, спрямованої на дитину.
81. Соціально-психологічна оцінка проблеми самотності, її види та причини.
82. Методи вирішення конфліктних ситуацій в сім'ї.
83. Особливості психосексуального розвитку на різних вікових етапах.
84. Параметри обстеження вступаючих в шлюб та методи їх діагностики.
85. Сприятливі та несприятливі фактори сімейних стосунків.
86. Характеристика функцій батьків по ставленню до дітей та дитячої емансипації і її видів.
87. Схема методів діагностики порушень сімейного функціонування.
88. Причини та обставини виникнення подружньої зради, реакції подружжя на зраду.
89. Батьківський авторитет та його складові, види батьківської влади.

90. Психологічна готовність до сімейного життя та її компоненти.
91. Стадія розвитку шлюбної пари Симбіоз. Його види
92. Принципи інтервенції в терапії шлюбних пар
93. Симбіозно-диференційний тип стосунків: опис, діагностика, терапія
94. Диференційно-диференційна пара: опис, діагностика, терапія
95. Симбіозно-навчаюча пара: опис, діагностика, терапія
96. Навчально-навчальна пара: : опис, діагностика, терапія

9. Тематика семінарських занять

Тема 1: Характеристика сім'ї як соціально-психологічного феномену

Обговорення теоретичних питань

1. Соціально-психологічна характеристика родини.
2. Еволюція шлюбу та сім'ї в історії людського суспільства.
3. Основні функції сучасної сім'ї.
4. Типологія родини. Сім'я та суспільні трансформації
5. Психологічна характеристика стадій життєвого циклу сім'ї.
6. Соціо-психологічний аналіз проблем родини на сучасному етапі.
7. Сучасні моделі організації сімейних відносин

Практичні завдання: 1. Розкрити специфіку різних підходів (еволюційний, функціональний, біологічний, емпіричний) до вивчення психології сімейних відносин. 2. Розкрити нові підходи до визначення етапів життєдіяльності родини.

Тематика презентацій 1. Функції сім'ї та специфіка їх реалізації в сучасних умовах. 2. Структура сім'ї та її типологія. 3. Психологічний аналіз етапів життєдіяльності сім'ї. 4. Етнічні особливості сучасних родин. 5. Провідні тенденції розвитку сучасної сім'ї.

Тема 2. Психологія міжособистісних стосунків. Сім'я як джерело психічної травматизації особистості (2 год)

Обговорення теоретичних питань

1. Сучасна сім'я та порушення її функціонування.
2. Нормально функціонуюча сім'я та дисфункціональна сім'я.
3. Стадії подружніх відносин. Порушення життєдіяльності сім'ї.
4. Стан глобальної сімейної невдоволеності. «Сімейна тривога».
5. Шляхи виявлення сімейно-обумовлених психотравмуючих станів.
6. Сім'я, як фактор, що визначає реакцію індивіда на психічну травму.

Відчуття провини, нервово-психічне напруження обумовлені сім'єю.

Практичні завдання: знайти новітні психологічні дослідження з цієї тематики. Проаналізувати статтю.

Тематика презентацій: Порушення уявлень членів сім'ї про сім'ю та особистості один одного. Шляхи розвитку внутрішнього образу сім'ї. Порушення процесів комунікації як механізм формування конфліктів в сім'ї. Порушення механізмів інтеграції сім'ї.

Тема 3. Історія розвитку сімейної психології та психотерапії: основні напрямлення та методи (4 год)

Обговорення теоретичних питань

1. Історія розвитку сімейного консультування та сімейної психотерапії.
2. Школа Пало Алто
3. Психоаналітичний підхід до роботи з сім'єю.
4. Сімейна системна психотерапія.
5. Позитивна психотерапія в роботі з сім'єю.
6. Сімейна психотерапія конструктів.
7. Сімейна поведінкова психотерапія
8. Сімейна комунікативна психотерапія.
9. Стратегічна сімейна психотерапія.
10. Сімейне консультування.

Практичні завдання: віднайти та представити групі конкретні техніки роботи з сім'єю у цих напрямках.

Тематика для презентацій: сімейна психотерапія, що ґрунтується на досвіді. Подружня психотерапія. Постмодерністська сімейна психотерапія.

Тема 4. Методи сімейної діагностики (2 год).

Обговорення теоретичних питань

1. Форми партнерства

- альянс, релігійний обов'язок, компесація, баланс.

- навчальний заклад, звільнення, зустріч двох культур.

- можливість сповіді, призначення, власність, покарання.

- гра в лікаря, союз двох сліпих, відпочинок, окупи, необхідність продовження роду, діловий інтерес.

- ввічливість та вдячність, благодійність, наслідки, досягнення, наставництво, вимушене рішення.

- партнерство будь-якою ціною, тиха гавань, самоствердження, театр, пакт вірності.

- задоволення потягу, наука, заповітна мрія, отримання ласк.

2. Розлучення, як форма партнерства.

3. Психологічні особливості подружньої сумісності.

Тема 5. Еволюційна модель розвитку стосунків (4 год).

Обговорення теоретичних питань

- 1.Маргарет Малер – стадії розвитку шлюбу на основі стадій розвитку дитини.
- 2.Стадії розвитку стосунків в сімейних парах: симбіоз.
3. Стадія диференціації.
- 4.Стадія навчання.
5. Стадія встановлення стосунків.
- 6.Взаємозалежність
- 7.Діагностика стадій розвитку пари: спостереження, клімат сім'ї, мова тіла.
8. Структурні методи діагнозу.
9. Історія особистості та інтрапсихічні проблеми.

Тема 6. Терапія сімейних пар за еволюційною моделлю розвитку (2 год).

Обговорення теоретичних питань

1. Що таке пара?
- 2.Принципи інтервенцій.
3. Активне структурування.
- 4.Відповідальність партнерів за свої зміни.
- 5.Роль погляду в майбутнє.
6. Використання індивідуальної терапії в якості доповнення.
7. Складання контракту.

Тема 7. Основні принципи психологічної роботи з подружньою парою в ситуації розлучення (2 год).

Обговорення теоретичних питань

1. Ставлення до розлучення в сучасному світі.
2. Терапевтичні принципи допомоги під час розлучення.
- 3.Основні ознаки готовності до розлучення.
- 4.Діти та розлучення. Робота психолога з дітьми.
5. Ознаки завершеного розлучення.

Тема 8. Емоційно-фокусована подружня терапія (2 год).

Обговорення теоретичних питань

1. Опис підходу. Основні ідеї Дж. Боулбі. Теорія прив'язаності.
2. Що взято з гуманістичного підходу в ЕФТ.
3. Що взято з системного підходу в ЕФТ (Ніколс, Шварц).
4. ЕФТ як інтегративний підхід
5. Терапевтичні завдання та способи реалізації ЕФТ
6. Три етапи ЕФТ: початковий (деескалація), середина терапії (зміни позиції у стосунках), завершальний (консолідація та інтеграція).

Тема 9. Наративна терапія з парами (2 год).

Обговорення теоретичних питань

- 1.Опис підходу. Суть методу.

2. Ідея відносної ідентичності, або ідентичності, що змінюється у стосунках.
3. Майкл Уайт метод інтерв'ю, позиція свідка.
4. Множинна екстерналізація при роботі з парами.
5. Роль деконструкції в нарративній терапії пар.

Тема 10. Циркулярна робота з подружжям орієнтована на короткотривалу терапію (2 год).

Обговорення теоретичних питань

1. Конкретизація скарг на партнера.
2. Пошук уже існуючих «виключень» з переживаючої клієнтом проблеми.
3. Спільна робота з парою.
4. Виділення симптому не як індивідуальної проблеми, а як ланка системи їх взаємодії.
5. Труднощі короткотривалої терапії.

10.Лабораторні роботи

Заняття 1. Мета: ознайомлення з методиками вивчення індивідуально-психологічних якостей партнерів. (4 год)

1. Діагностика самооцінки (Дембо-Рубінштейн, Будассі, методика незакінчених речень).
2. Діагностика рівня домагань.
3. Методика виміру імпульсивності.
4. Методика виміру ригідності.
5. Діагностика темпераменту.
6. Діагностика рис характеру.
7. Тест егоцентричних асоціацій.
8. Проективні методики (ДДЧ, неіснуюча тварина, психомалюнок).

Заняття 2. Мета: вивчення сім'ї в ході сімейної терапії. (2 год)

1. Методика «Сімейно обумовлений стан».
2. Методика «Аналіз сімейної тривоги».
3. Опитувальник «Конструктивно-деструктивна сім'я (КДС)».
4. Діагностико-психотерапевтична процедура «Наївна сімейна психологія» (НСП).

Заняття 3. Мета: навчитись працювати з сім'єю, де є діти. (4 год)

1. Опитувальник для батьків дітей у віці 3-10 років.
2. Опитувальник для батьків підлітків у віці від 11 до 21 року.
3. Сімейна соціограма.
5. Арттерапевтична техніка Батьківська скриня (Тараріної).
6. Методика діагностики батьківського ставлення.

7.Методика діагностики сиблінгового спілкування

Заняття 4. Мета: глибинного пізнання функціонування сім'ї та кожного її члена. (2 год)

1. Опитувальник «Сенсорні переваги» Н.Л. Васильєвої.
2. Методика «Сенсорні переваги в сім'ї» Н.Л. Васильєвої.
- 3.Методична процедура «Симпатія» або ПТС (переважний тип симпатії)
4. Тест «Вік. Стать. Роль».
5. Методика «Нормативний супротив (НС).

Заняття 5. Мета: Ознайомлення з методиками діагностики міжособистісних взаємин в сім'ї: (2 год)

1. тест Лірі;
2. методика Томаса;
3. тест «Сумісна каузометрія» (Кронік);
4. методика «Аналіз характерологічних зв'язків»;
5. тест «Характер взаємодії подружжя в конфліктній ситуації»;
6. діагностика собистості в сімейному конфлікті (Кочарян).

Заняття 6. (2 год)

1. Опитувальник Айзенка «Сексуальні стосунки».
2. Два тести для подружньої пари.
3. Він та вона: на чому ґрунтується Ваш союз.
4. Опитувальник рольових очікувань та домагань у шлюбі (Оліфірович Н.І., Зинкевич-Куземкин Т.А., Велента Т.Ф.)
5. Шкала любові та симпатії.

Заняття 7. (4 год)

1. Шкала на виявлення емоційного дисбалансу в емоційних стосунках пари (за Д.Деліс).
- 2.Опитувальник РЕА (розуміння, емоційне тяжіння, авторитет).
- 3.Тест опитувальник «Задоволеність шлюбом» (Столін, Романова, Бутенко)
- 4.Методика Розподіл ролей у сім'ї (Альошина, Гозман, Дубовська).
5. Методика «Мій лист про дружину (чоловіка)» С.А. Білорусів

Заняття 8. (2 год)

1. Тест «Ваші взаємини з чоловіками»
 2. Тест «Як уникнути помилок, які перетворюють любов в муки».
- Рекомендації по подоланню помилок.

3. Ваш коефіцієнт інтимності
4. Тунік Є. Тестова методика «Образ чоловіка (дружини)»

11. Теоретична довідка до курсу

Сім'я – це мікрокосмос усього світу. Це єдиний організм, який працює в режимі безперервного циклу.

Працювати з сім'ями дуже непросто. Пари приходять до психотерапевта з величезними розбіжностями та протиріччями в тому, що вони хочуть, на що сподіваються, і що очікують від своїх стосунків.

Деякі партнери відрізняються гнучкістю, і щиро прагнуть створити стосунки, які будуть кращими, ніж, наприклад, попередні. Інших можна охарактеризувати як більш жорстких і вимогливих, чи навпаки, подавлених, таких, що бояться подати голос, озвучити свої бажання, піти по шляху здійснення своїх мрій.

Незалежно від того, яку саме проблему бачать партнери, часто нам очевидно, що один з партнерів приходить до терапевта, щоб той змінив, або допоміг змінити іншого в парі. В таких випадках, вони спочатку розповідають свої скарги, а потім чекають, що психолог здійснить певний магічний ритуал, в результаті якого вони відчують полегшення чи заспокоєння.

Роль психолога виявляється в тому, щоб допомогти партнерам усвідомити їх негативні патерни, набути нових навичок, щоб подолати ці негативні патерни, розвинути нові навички комунікації, рішення проблем і ефективних переговорів. Психолог повинен також бути здатним допомогти партнерам успішно міняти і долати свої інтрапсихічні блоки.

Спостерігаючи за великою кількістю пар, аналізуючи дослідження, теорію, аналізуючи проблеми у взаєминах перед нами постає наступна картина: те, що відбувалось між подружжям, є результатом інтенсивних біологічних і психологічних процесів, нагадують стадії розвитку дитини. Проблеми у взаємодії виникали тоді, коли подружжя «застрягало» на одній

або на різних стадіях, перешкоджаючи тим самим природньому прагненню до росту та відмінностей, які притаманні стосункам двох дорослих людей.

Умовно кажучи Маргарет Малер описала послідовність стадій в житті дитини, які ведуть до самоідентифікації: за першою стадією аутичної абсорбації слідує друга – прагнення до міжособистісних симбіозних стосунків, яка переходить в третю (від відсторонення до індивідуалізації). І кульмінація – це психологічне народження дитини. Вважати динаміку стосунків між двома людьми один в один дублюючи стосунки матері та дитини, було б надто спрощено, але подібність просто вражає. В обох грапах різні стадії супроводжуються великою кількістю стресів і передбачають розвиток здатності управляти близькістю та дистанцією у стосунках, а також складними людськими емоціями, такими як розгубленість, розчарування, агресія, упадок сил, протиріччя. Подружжя, які проходять ці стадії, набувають нових навичок, які дозволяють їй перейти з «хвороби влюбленості» до більш глибокої та відповідальної близькості у стосунках.

Відбувається психологічна боротьба за психологічну самоідентифікацію (що можна зробити, щоб полегшити процес росту індивідуума і сім'ї).

Еволюційна модель розвитку стосунків:

Важливо психологу зрозуміти на якій стадії розвитку знаходиться кожен з партнерів в теперішній час. (Доречі Доведено, що на здатність до ефективного успішного спілкування впливають певні конкретні аспекти дитячого розвитку. Теорія розвитку розглядає ріст як складний процес. Біологи кажуть, що ріст – це процес трансформації. А розвиток – це прогрес на шляху послідовних стадій. На кожному рівні росту ці стадії послідовно ускладнюються. Кожна наступна стадія ґрунтується на попередній і представляє собою трансформацію попередньої стадії в більш складну форму

Та наше звами завдання дати відповідь на запитання «що нам робити після того, як ми закохались.

Психологічний аналіз етапів життєдіяльності сім'ї

Життєвий цикл розвитку родини визначається об'єктивними подіями (народження, смерть) і здійснюється в контексті вікових змін усіх членів сім'ї. Віково-психологічні зміни, що стосуються особистості кожного члена родини, докорінно перетворюють життя останньої: змінюються система потреб і мотивів особистості, способи її поведінки й діяльності, соціальний статус членів сім'ї, а отже, стиль спілкування та характер функціонування родини в цілому. Визнання наявності цих відмінностей призвело до необхідності визначення основних стадій життєвого циклу сім'ї. Важливість такої періодизації багато в чому визначається тим, що для кожної стадії життєвого циклу характерні типові проблеми розвитку, знання яких допоможе подружжю, з одного боку, підготуватися до їх появи і вирішення, а з іншого – розробити систему рекомендацій фахівців з надання соціальної та психологічної допомоги родини. Термін «життєвий цикл» уведений в науку американським демографом Полом Гліком в кінці 40-х років ХХ століття.

Життєвий цикл сім'ї – закономірна послідовність стадій розвитку родини протягом усього періоду її існування. Е. Дюваль 1950 р. першим опублікував роботу з проблем розвитку сім'ї й підрозділив життєвий цикл родини на вісім стадій, пов'язаних із розвитком, від моменту укладення шлюбу до припинення існування сім'ї у зв'язку зі смертю обох із подружжя. Життєвий цикл сім'ї, за Е. Дюваль, складається з наступних стадій:

1. Прийняття й освоєння подружніх ролей. На цій стадії молода подружня пара не має ще дітей, але вирішує питання, пов'язані з бажанням стати батьками. Подружжя займається врегулюванням відносин із збільшенням числом родичів і насамперед зв'язку з батьківськими сім'ями.

2. Поява в родині дітей. Поява першої дитини вимагає від подружньої пари переходу від діадного типу відносин та адаптації до відносин у трикутнику. Турботи, пов'язані з доглядом за дитиною, її правильним розвитком є головними в цей період.

3. Сім'ї з дітьми–дошкільниками. Це час первинного введення дітей у позародинні інститути (дошкільні заклади). Батьки повинні адаптуватися до

вікових потреб дошкільнят, у них накопичується втома, їм необхідно долати труднощі, пов'язані з сильним обмеженням особистого простору.

4. Сім'ї з дітьми молодшими-школярами. У цей період основну увагу батьків притягнуто до шкільних справах дітей. Спонування школярів до навчальних успіхів – головне завдання родини.

5. Сім'ї з підлітками. Прийняття «підлітковості» дітей – важливе і складне завдання для батьків і дітей. Від батьків потрібні зміна ставлення до дітей-підлітків, установлення рівноваги між наданням свободи підліткам і прийняттям ними відповідальності. Дорослішання дітей дозволяє батькам створювати власне коло інтересів, безпосередньо не пов'язаних із дітьми, активно займатися питаннями власної кар'єри. Відбувається підготовка до виходу дітей із родини.

6. Вихід молодих людей із сім'ї (від відходу першої дитини до моменту, коли наймолодший покине батьківську родину).

Сім'я: дорослі й діти експериментують із незалежністю один від одного. Молоді люди звільняються від опіки батьків. Важливим завданням при вирішенні питань відділення дітей є збереження підтримки як основи родини.

7. Середній вік батьків (від «порожнього гнізда до відходу на пенсію»). Період, коли батьки залишилися знову самі без дорослих дітей, що покинули рідне «гніздо». Основним завданням постає переструктурування подружніх стосунки. Старше й молодше покоління вчиться вибудовувати відносини незалежності та збереження сімейних зв'язків.

8. Старіння членів родини (від відходу на пенсію до смерті обох подружжя). Найскладніші завдання цього етапу: прийняття факту відходу на пенсію й адаптація до старості. У зв'язку зі смертю одного з подружжя в іншого виникають проблеми втрати й самотнього життя. Збереження сімейних зв'язків з дітьми та онуками допомагає проживанню останнього етапу життєвого циклу родини.

Аналіз представленої періодизації свідчить про те, що Е. Дюваль визнає дитячу підсистему сім'ї провідною. Завдання розвитку пов'язані з

народженням дітей, їх вихованням і доглядом батьківської родини. У сучасній психології відома періодизація Е. Васильєвої, яка виділяє п'ять стадій життєвого циклу сім'ї:

- 1) зародження родини до народження дитини;
- 2) народження і виховання дітей;
- 3) закінчення виконання сім'єю виховних функцій;
- 4) діти живуть з батьками, і хоча б один не має власної родини;
- 5) подружжя живуть одні або з дітьми, що мають власні сім'ї.

Авторка також виходить із того, що на кожній стадії вирішуються свої, властиві тільки цьому періоду завдання, відповідно, а характеристика кожного періоду досить специфічна. Психологічний підхід до періодизації життєвого шляху сім'ї (С. Мінухін, А. Варга, О. Черніков та ін.) виходить із цілісності сім'ї як системи, взаємозалежності й автономності основних підсистем родини: подружньої, батьківської, дитячої, взаємозв'язку функцій і структури сім'ї. Події в родині, що закономірно виникають (виникнення подружньої пари, народження дітей, їх відхід з сім'ї тощо) природним чином спричиняють зміни у структурі сімейної взаємодії, змінюють функції сім'ї, їх зміст та ієрархію. На кожній стадії родина зустрічається з певними завданнями розвитку, від ефективності вирішення яких залежить успішність проходження нею подальших етапів. Для кожної стадії життєвого циклу сім'ї характерні типові проблеми і динаміка змін. Переходячи від одного етапу до іншого, родина стає більш високоорганізованою і складною системою.

Можна виділити наступні основні етапи повного циклу функціонування сім'ї з урахуванням типових завдань розвитку:

1. Дошлюбний період: від зустрічі та знайомства майбутнього подружжя до укладення шлюбних відносин. Це етап виникнення емоційного тяжіння в парі, виявлення подібності цінностей та орієнтацій; прояснення очікувань і домагань щодо майбутнього спільного життя. Вирішуються проблеми особистісної ідентичності, досягнення емоційної та фінансової незалежності

від батьків, визначення власного соціального статусу, розвиваються навички залицяння й залучення партнера.

2. Укладення шлюбу й виникнення подружніх відносин. Основний зміст – вироблення правил спільного життя. Вирішуються проблеми влади: розподіл сфер відповідальності, вибір способів вирішення спорів і конфліктів; встановлюється баланс емоційної близькості/віддалення, набувається досвід сексуального спілкування з партнером, вибудовуються кордони з батьківськими сім'ями, родичами, друзями чоловіка і дружини; набуваються навички розподілу сімейного бюджету, організації дозвілля, ведення домашнього господарства. розпочинається підготовка до ролі батьків. Типові проблеми даного етапу пов'язані з: – відмінністю моделей сім'ї у подружжя, обумовленими досвідом життя в батьківських сім'ях; – неможливістю в короткий період виробити модель власної сім'ї, відмовившись від частини особистих стереотипів, переконань, звичок; – відсутністю або різницею в досвіді сексуальних відносин; – неготовністю чи небажанням мати дітей; – фінансовими труднощами і незабезпеченістю житлом; – неминучістю проведення величезної кількості переговорів щодо життя разом.

3. Народження дітей. Поява першої дитини вимагає засвоєння батьківських ролей, переходу від діадних відносин до відносин у трикутнику, де емоційна дистанція у відносинах «мати» – «новонароджений» значно коротший, ніж у стосунках «чоловік» – «дружина», «батько» – «дитина». У чоловіків з'являються характерні ревності до дитини через сильне захоплення матері. Дбайливе ставлення обох батьків сприяє формуванню в дитини почуття довіри до інших. За відсутності турботи з боку батьків дитина стає млявою й загальмованою. Засвоєння нової сімейної функції, пов'язаної з народженням і вихованням дитини, вимагає нової перебудови структури родини. Для цього необхідні зміни деяких сталих правил взаємодії між подружжям, що стали батьками, вибудовування нових взаємин із бабусями й дідусями, перерозподіл сімейного бюджету, прийняття нової ієрархії цінностей: родина, дитина, чоловік, робота, друзі, батьки, родичі. У подружжя

виникає проблема зниження інтенсивності сексуальних відносин. Жінки переживають дефіцит професійної самореалізації, з'являється заздрість до «свободи» чоловіків. Як наслідок труднощів вирішення природних завдань цього періоду в подружжя можуть виникнути незадоволеність один одним, родинними відносинами.

4. Виникнення дитячої підсистеми. Народження другої й наступних дітей знову ставить перед сім'єю необхідність зміни чинної ситуації, переструктурування способів міжособистісної взаємодії в родинній системі. Поява братів, сестер означає виникнення самостійної підсистеми – дитячої (сиблінгової) зі певними правилами й нормами. Між дітьми природним чином виникають відносини суперництва, конкуренції, співробітництва, взаємодопомоги і підтримки. Батькам належить встановити баланс між владарюванням, турботою і відповідальністю та прийняттям права кожної дитини і сиблінгової підсистеми на автономію.

5. Введення дітей в позасімейні інститути: дитячі дошкільні установи, школи. Розширюється мережа зовнішніх соціальних контактів, що вимагають від подружжя готовності, знань і умінь взаємодіяти з вихователями, вчителями, медичними працівниками, керівниками гуртків, тренерами, іншими батьками та їхніми дітьми. Батьки навчають дитину прийняття соціальних норм і правил тих груп, до яких вона включається, рішення проблем взаємодії з однолітками та статусними особами. При вирішенні завдань соціалізації дитини перед батьками одночасно постає важлива екзистенціальна проблема – збереження й розвиток унікальної своєрідності дитини, визнання його індивідуальності й неповторності, прийняття як сильних, та і слабких сторін його особистості.

6. Сформована зріла сім'я. Відмінною рисою цього етапу життєвого циклу родини є чітка вираженість і взаємодія різноспрямованих тенденцій. Це період, який виявляє здатність подружжя до емоційної підтримки один одного, успішність/неуспішність професійної кар'єри одного або обох партнерів, що виявляє високий/низький економічний рівень життя сім'ї, можливості

проведення дозвілля, способи вирішення конфліктів і проблем, що виявляють ступінь психологічної та сексуальної сумісності подружжя. Усталений родинний устрій, звичний спосіб життя і характер відносин між подружжям, батьками й дітьми створює атмосферу стабільності, упорядкованості в родині, що викликає в подружжя прагнення зберегти статус-кво і провокує опір будь-яким змінам. Виникає небезпека стагнації відносин, вихолощення з них емоційного компонента. З іншого боку, з'являється відчуття емоційного перенасичення подружжя один одним, наслідком чого стають подружні зради, сексуальні дисгармонії, спроби розлучень через «розчарування в партнері». Це період дорослішання дітей, досягнення хоча б одним з них підліткового віку. Забезпечення умов для фізичного та психічного розвитку дитини сприймається батьками як найважливіше завдання. Необхідні нові правила у відносинах з дітьми, які стають дорослими. Батькам доведеться знаходити такі способи взаємодії, що зберегли б контакт з підлітком, і в той же час, поважаючи його самостійність і право на автономію, надали йому можливості тримати в секреті деякі сторони свого досвіду. У підлітковому віці особливого значення набуває група однолітків. Це окрема субкультура зі своїми поглядами на секс, моду, проведення дозвілля, політику, навчання, спосіб життя, майбутнє. Сексуальні потреби, вимоги школи й конкуруючий вплив однолітків вимагають від сім'ї здатності приходити до згоди з приводу самостійності і управління дітьми.

7. Фаза, у якій діти покидають батьківський дім. Ця стадія життєвого циклу родини починається з того моменту, коли перша (не обов'язково старша) дитина залишає сім'ю, і триває до того часу, коли її залишає останній з дітей. Цей етап насичений змінами: догляд дітей може супроводжуватися поповненням та розширенням родини за рахунок батьків подружжя. Один з дітей може створити власну родину і повернутися до батьків зі своїм чоловіком і дитиною або ж йому буде потрібна допомога з їх боку для догляду за онуками. Саме на цей період припадає найчастіше смерть прабаб'яків. Від сформованого стилю взаємин у сім'ї багато в чому залежить, якою мірою

родина адаптується / не адаптується до цих змін. Ригідний стиль, закритість сім'ї збільшують імовірність того, що навіть нормальні, природні зміни будуть переживатися як криза. Гнучкість у відносинах і сімейних правилах, збереження поваги і почуття любові між подружжям, відкритість сім'ї до контактів з безпосереднім соціальним оточенням допомагають впоратися з виникаючими змінами. Основний психологічний зміст періоду – розлука з дітьми, визнання їх самостійності та автономії при збереженні емоційного зв'язку з ними. Молоді люди, відділяючись від батьківської родини, повинні в той же час підтримувати зв'язок із нею.

8. Стадія «спорожнілого гнізда». З відходом дітей з сім'ї подружжя вирішує не тільки завдання прийняття неминучості та природності їх відділення, але повинні знову навчитися жити вдвох. Це період, коли батьківські функції родина фактично виконала, подружні відносини знову посідають домінуючу позицію. У багатьох подружніх пар це найщасливіший період у житті. Задоволеність шлюбом на цьому етапі життєвого циклу визначається, насамперед, тим, наскільки гармонійними були стосунки подружжя на попередніх етапах. У тих сім'ях, де батьківські й подружні системи відносин не усвідомлювалися як автономні, скорочення батьківських функцій сприймається як криза. Залишившись без дітей, подружжя може відчувати себе чужими і самотніми. Поява онуків призводить до необхідності засвоїти ролі бабусь і дідусів, реалізувати нові способи участі в житті дітей, створити правила взаємодії з родинами невістки або зятя. Важливе завдання цього періоду – пристосування до відходу на пенсію, яке по-різному переживається чоловіками й жінками. Чоловіки гостріше переживають втрату продуктивності та соціальних зв'язків. Жінки, що продовжують вести домашнє господарство, активно виконують роль бабусі, відхід на пенсію сприймають як можливість більше часу приділяти родині, дітям, онукам. Сім'я для жінок традиційно має більшу цінність, ніж робота, професійна кар'єра. Проблеми адаптації до відходу на пенсію пов'язані зі зниженням доходів, погіршенням здоров'я, зниженням сексуальної активності, втратою цікавої,

значимої роботи, звуженням кола соціальних контактів, зміною звичного режиму життя. Труднощі адаптації до відходу на пенсію може посилити смерть чоловіка.

9. Завершальний етап життя родини: після відходу з життя одного з подружжя. Втрата близької людини знаменує настання завершального етапу життєвого циклу родини. Пов'язана зі втратою скорбота так чи інакше зачіпає кожного члена нуклеарної та розширеної сім'ї. Найбільш важко переживає смерть одного з подружжя той, хто залишився на самоті. Головне завдання розвитку в зв'язку зі смертю близької людини – сумувати про втрату значимих відносин і зуміти переключити увагу на якусь діяльність. Пережити втрату – значить відгорювати.

Спроби членів родини уникнути горювання, скорботи може призвести до появи почуття провини, гніву чи депресії. Можна виділити чотири стадії процесу горювання. Перша стадія: стадія шоку, заціпеніння. Члени сім'ї не виражають сильних емоцій, не визнають смерть. Друга стадія: гостра скорботу, виявляється зануреною у спогади про минуле. Допомагають бесіди з людьми, які знали померлого, перегляд фотографій. Третя стадія: туга, що супроводжується зниженням інтенсивності скорботи, прийняттям втрати члена сім'ї, пригніченості. Заключна, четверта, стадія: відновлення. Члени родини перебудовують своє життя. Один з батьків, що залишився, може увійти в сім'ю одного з дітей. Прийнятним виходом є повторний шлюб овдовілого партнера. Таким чином, будь-яка сімейна система прагне пройти власний життєвий цикл відповідно до закону розвитку систем. У той же час, відповідно до закону гомеостазу, кожна стадія циклу несе тенденцію зупинитися назавжди, ніколи не змінюватися.

Соціально-психологічна характеристика сім'ї

Сім'я відіграє особливу роль у всій історії розвитку людського суспільства. Саме вона виступає в ньому як носій «соціальної спадкоємності». Родина є найважливішим соціальним інститутом, оскільки саме в ній відбувається соціалізація особистості. Вона являє собою складний соціальний

феномен. Вона є якнайдавнішим природним співтовариством людей, пов'язаних кровною спорідненістю. Разом з тим – це мала контактна група людей, яка має особливі форми взаємодії. Сім'ю можна розглядати і як особливий соціальний інститут, який регулює відтворення людини за допомогою особливої системи ролей, норм, організаційних форм. У сучасних визначеннях сім'ї підкреслюються всі ці характеристики. Так, Н. Смелзер вважає родиною засновані на кровній спорідненості, шлюбі або усиновленні об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту і взаємною відповідальністю за виховання дітей. А. Харчев звертає увагу на зв'язок сім'ї з потребами суспільства і розглядає її як історично конкретну систему шлюбних взаємин, як малу соціальну групу, члени котрої пов'язані шлюбними й родинними відносинами, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю. Соціальна необхідність родини, на думку автора, завжди обумовлена потребою суспільства в фізичному й духовному відтворенні населення. Складний характер сім'ї як соціального утворення вимагає різних методологічних підходів до її соціально-психологічного аналізу. Як мала контактна група сім'я вивчається, насамперед, на мікрорівні, особлива увага при цьому звертається на аналіз міжособистісної взаємодії, організацію родинного життя, групову поведінку, розглядає сім'ю як систему соціальних ролей, що має певні особливості: – жорсткі нормативні установки сімейних стосунків, що зумовлюються існуванням у кожній культурі чітко окреслених уявлень про те, коли найдоцільніше створювати родину, якими мають бути стосунки між подружжям, батьками й дітьми, як розподіляються обов'язки між її членами, які заохочення і санкції необхідно застосовувати до членів сім'ї в різних ситуаціях тощо; крім того, родина безпосередньо залежить від суспільних інститутів, що регулюють порядок взяття й розірвання шлюбу, особливих прав і привілеїв, застосування певних санкцій (наприклад, позбавлення батьківських прав) тощо;

– чітко окреслену гетерогенність складу родини за статтю, віком, що зумовлює різні потреби, ціннісні орієнтації членів сім'ї тощо;

– закритий характер сімейної групи, що зумовлюється певною конфіденційністю стосунків, обмеженою можливістю й чіткою регламентацією порядку входження в родину нових членів і виходу з неї, мало того, іноді неможливістю виходу із сім'ї (наприклад, неможливо припинити об'єктивно існуючу спорідненість);

– чітко визначену поліфункціональність родини, а це часто пов'язане з великою кількістю сімейних ролей, численними аспектами сімейного життя, що мають суперечливий характер;

– історичність, тобто на життєдіяльність родини впливають не тільки якісні етапи її розвитку (залицання, народження дітей та ін.), а й безпосередній досвід сімейного життя дорослих в їхніх батьківських сім'ях, коли вони самі були дітьми;

– чітко окреслену емоційність сімейних стосунків, які мають абсолютний характер, що зумовлює велику суб'єктивну важливість багатьох, навіть об'єктивно незначних аспектів життєдіяльності родини й робить (з урахуванням впливу певних культурних стереотипів) успіх чи невдачу в сім'ї винятково значимими для людини, впливаючи на її світовідчуття, психічний і соматичний стани здоров'я. Як соціальний інститут сім'я вивчається на макрорівні, у цьому плані аналізуються насамперед її соціальні функції. При цьому функціоналісти виходять із гармонії сім'ї й суспільства як цілісності, розглядають функції родини як природний вияв і реалізацію потреб суспільства. Представники конфліктного підходу звертають увагу на складний і суперечливий характер сімейних відносин, на рольові та інші конфлікти, які виникають на ґрунті їх суперечливості.

Очевидно, складність феномену родини обумовлює необхідність об'єднання різних підходів. Як особливий соціальний інститут та елемент соціальної структури сім'я тісно пов'язана з економікою. Особливості родини, її історичні типи визначаються пануючими економічними відносинами. Сім'я не обмежується лише родинними взаєминами, а передбачає і спільне мешкання родичів, наявність спільних елементів побуту, родинного

домашнього господарства, розподілу праці. Інститут сім'ї має конкретно-історичний характер, він постійно змінюється і розвивається у зв'язку з розвитком потреб суспільства. Життя родини, її історичні типи та структура залежать від загальних тенденцій змін, розвитку суспільства. У свою чергу сім'я впливає на всі сторони життя суспільства. У родині закладаються генетичні, біологічні основи здоров'я, звички, установки відносно власного здоров'я; вона виховує смаки і потреби; у молодшого покоління багато в чому визначає вибір професії, рівень духовних цінностей. Тут закладаються основи ставлення до старшого покоління. У сім'ї людина вперше стикається з розподілом праці і формами господарської діяльності. Родина має високу персональну значимість, сьогодні для більшості людей це необхідний життєвий осередок, особлива ніша, яка оберігає, захищає людину.

Функції сім'ї та специфіка їх реалізації в сучасних умовах

Головне призначення сім'ї – забезпечення соціальної й культурної безперервності розвитку суспільства. Функції сім'ї – це особливі форми життєдіяльності родини, що пов'язані із задоволенням певних сімейних потреб; певні способи вияву її активності, життєдіяльності всієї сім'ї та окремих її членів. Виділяють наступні функції сім'ї: репродуктивну (відтворення населення), виховну, господарсько-побутову, економічну, первинного соціального контролю, духовного спілкування, дозвілля, емоційну, сексуально-еротичну (9 функцій).

Як соціальний інститут сім'я виконує насамперед **репродуктивну функцію**, тобто функцію дітонародження, відтворення населення. Вона не обмежується біологічним продукуванням, а має соціальний характер, оскільки передбачає не лише народження дитини, а й відтворення людини, яка б відповідала сучасному рівню розвитку суспільства. Із репродуктивною функцією тісно пов'язана **виховна** функція сім'ї, яка забезпечує спадковість у розвитку культури, участь у збереженні й передачі молодому поколінню духовних цінностей та трудових навичок.

Родина забезпечує **первинну соціалізацію дитини**, уводить її до складного світу соціальних зв'язків, прищеплює їй звички, навички, формує погляди, моральні установки, цінності. **Економічна й побутова функції** дають змогу підтримувати фізичне здоров'я членів суспільства, економічно утримувати неповнолітніх і непрацездатних, доглядати дітей, надавати й отримувати господарчо-побутові послуги.

Первинний соціальний контроль є важливою функцією, адже сім'я здійснює первинну моральну регламентацію поведінки людини в різних сферах життєдіяльності, а також відповідальності й зобов'язань у стосунках між чоловіком і дружиною, батьками і дітьми, формує і підтримує моральні та правові санкції за неналежну поведінку й порушення моральних взаємин між членами родини. **Духовно-емоційна** – забезпечує розвиток особистісних якостей членів сім'ї, сприяє їх духовному взаємозбагаченню, здійснює емоційну стабілізацію індивідів і їхню психологічну терапію, психологічний захист, надає емоційну підтримку. **Сексуально-еротична** функція полягає в задоволенні сексуальних потреб людини, в отриманні почуттів довіри, ніжності, любові. Функція дозвілля пов'язана з організацією раціонального дозвілля, задоволенні потреб у сумісному проведенні вільного часу, взаємозбагаченні інтересів. Розглянуті функції сучасної родини є узагальненими, тому не вичерпують переліку її функцій. Так, родина виконує рекреативну, тобто відновлювальну, або функцію емоційної стабілізації та психологічної терапії. Іноді дослідники сім'ї називають також **феліцітологічну** функцію, що означає «щастя». Однак точніше віднести її до індивідуальних функцій, що задовольняють особисті потреби індивідів. На сучасному етапі розвитку сім'ї не всі функції виконуються в повному обсязі, тому використовують поняття «**дефункціоналізація сім'ї**». Проте родина має здібність до відновлення й самодопоги.

Типологія сім'ї

На сьогодні існує чимало критеріїв визначення різних типів родини. Історія знає різні види сім'ї, які визначаються за характером шлюбу: **моногамні та полігамні**.

Моногамна складається з двох суб'єктів подружжя, полігамна має два різновиди: полігінія (багатоженство) та поліандрія (багатомужжя). Історично першим видом була полігамна сім'я, а з розвитком суспільства їй на зміну приходить моногамна. У сучасному світі полігінія зберігалася переважно у країнах Арабського Сходу, поліандрія зустрічається в деяких племен Індії, Тибету, Південної Америки. У сучасних країнах зустрічаються також нетрадиційні одностатеві родини. Сексуальні меншини ведуть боротьбу за їх визнання та правове оформлення. З точки зору сфери вибору подружжя сім'ї поділяють на **ендогамні** (взяті у межах власної спільноти) та **екзогамні** (між представниками різних груп). Це призводить до виникнення двох видів родини: соціально-гомогенної (однорідної) та соціальногетерогенної (різнорідної). За даними соціологів, гомогенні сім'ї складають близько 70% від загальної кількості. У таких родинях чоловік, жінка та їхні батьки належать до одних і тих самих соціальних груп. Гомогенна сім'я, як правило, більш стійка, гармонійна, елітарна, їх до 36%. Належність до різних культурних, соціальних груп, різна освіченість, професії порушують гармонію, стійкість, тому тут переважають авторитарні стосунки. Проте ці особливості не слід абсолютизувати, бо іноді існуючі відмінності стимулюють більшу активність самоосвіти, самовиховання тощо.

За типом верховенства, керівництва родинною визначають такі різновиди: егалітарна (рівноправна), авторитарна й ліберальна. Егалітарна – основана на розподілі ролей відповідно до особистих якостей і здібностей подружжя, на участі кожного у прийнятті рішень, де виховання дітей спирається на переконання, а не на примус. Егалітарну сім'ю часто називають демократичною, маючи на увазі розподіл влади.

Авторитарні характеризуються жорстким підпорядкуванням одному з подружжя чи іншому членові родини. У ліберальній спостерігається

відстороненість, відчуженість членів сім'ї один від одного, байдужість до справ і почуттів іншого.

Особливості родини залежать також від її складу. Дослідники виділяють розширену сім'ю, яка включає різні покоління, нуклеарну (окрему, просту), яку утворюють подружжя з дітьми, і неповну, коли відсутній один із подружжя. Під час соціологічного аналізу родини велике значення має врахування вікових характеристик подружжя. Розрізняють молодіжну сім'ю, коли вік подружжя до 30 років, середнього подружнього віку, літню подружню пару.

Вік накладає відбиток на родинні стосунки, на характер труднощів, протиріч, які доводиться долати. У молодіжній сім'ї це труднощі адаптації до подружніх обов'язків, до нового побуту. У родині середнього подружнього віку – проблеми уникнення нудьги, одноманітності, стереотипності у взаєминах подружжя, виникнення конфліктів. У літнього подружжя – проблеми дбайливого ставлення один до одного, поступливості, засвоєння нових ролей, здоров'я.

За стадією становлення розрізняють сім'ї: молоді (до 9 років), для яких істотним у психологічному аспекті є ставлення подружжя один до одного і до спільного сімейного життя; середні (10–19 років), які характеризуються стабільними стосунками, усталеним розподілом ролей, обов'язків, наявністю дітей, котрі підрости і є відносно самостійними; зрілі (понад 20 років), для яких характерне зростання значимості подружніх стосунків, зокрема завдяки набуттю дітьми самостійності та незалежності.

Суттєво впливає на характер родинних стосунків кількість дітей. З цим критерієм зазвичай виділяють такі різновиди сім'ї: бездітні, одnodітні, малодітні та багатодітні родини. Бездітні (де протягом 10 років подружнього життя не народилася дитина) складають більше 15% усіх сімей. Кожна третя така родина розпадається частіше за все з ініціативи чоловіків. Одnodітні сім'ї складають у містах більше 50%, із них розпадається кожна друга. Малодітна (з двома дітьми) відзначається більшою стійкістю. Вона створює кращі умови

для формування особистості дитини, її моральних якостей і комунікативних здібностей. Багатодітна (троє та більше дітей) розпадається рідко, має й інші переваги, хоча в сучасних умовах її існування пов'язане з великими матеріальними труднощами.

Розрізняють родина зі сприятливим і несприятливим психологічним кліматом. Сім'ї зі сприятливим психологічним кліматом характеризуються згуртованістю, доброзичливістю і водночас високою вимогливістю подружжя один до одного, відповідальністю, почуттям захищеності й емоційної задоволеності.

Важливий показник сприятливого родинного психологічного клімату – це прагнення до спільного розв'язання сімейних проблем, проведення дозвілля при одночасній відкритості родини, її широких соціальних контактах. Сім'ї із несприятливим психологічним кліматом характеризуються насамперед напруженістю чи навіть конфліктністю міжособистісних стосунків, коли члени родини негативно ставляться один до одного, їм властиве почуття незахищеності, емоційного дискомфорту від перебування в сім'ї

Залежно від ступеня негараздів розрізняють родини конфліктні, де виникають суперечності між інтересами, потребами, бажаннями членів сім'ї, що породжує сильні і тривалі негативні емоції; кризові, де потреби та інтереси стикаються особливо різко, оскільки стосуються найважливіших сфер життєдіяльності родини; **проблемні**, що потребують допомоги в конструктивному розв'язанні конфліктів, у подоланні об'єктивних складних життєвих ситуацій (наприклад, відсутність житла й засобів існування) при збереженні загальної позитивної сімейної мотивації.

Родини також розрізняють за якістю зовнішніх і внутрішніх меж. Найбільш патологічними варіантами, що розміщуються на протилежних полюсах континууму, є ретрофлексуюча (від ретрофлексії як спрямування енергії всередину) і дезорганізована сім'ї. **Ретрофлексуюча** має тверду непроникну спільну межу і водночас прозорі індивідуальні межі. Члени цієї родини так тісно взаємопов'язані через страх розриву стосунків, що це

знижує можливості індивідуального зростання. Проблеми, що виникають внаслідок заплутаних, неконструктивних стосунків, не розв'язуються через жорсткі зовнішні межі сім'ї, відсутність достатніх контактів з оточенням. У таких родинах існує велика небезпека виникнення психосоматичних захворювань. **Дезорганізована сім'я** з надмірно прозорими зовнішніми межами розміщується на протилежному полюсі континууму. Тут через відсутність достатнього взаємного контакту її членів і відкритості зовнішніх меж існує велика небезпека асоціальної поведінки чи розпаду родини як цілого. Між зазначеними полюсами розміщується більшість родин, що функціонують з більш-менш адекватними межами.

Розрізняють також родини з різним виховним потенціалом: виховально-сильні, тобто зі сприятливою моральною атмосферою родини; виховально-стійкі, де створюються загалом сприятливі можливості для виховання, а труднощі, що виникають у сім'ї, а недоліки усуваються за допомогою інших соціальних інститутів, насамперед, школи; виховально-нестійкі, для яких характерна неправильна виховна позиція батьків (наприклад, надмірна опіка) при відносно високому загальному виховному потенціалі сім'ї; виховально-слабкі зі втратою контакту з дітьми і контролю над ними, коли батьки з різних причин (через поганий стан здоров'я, перевантаженість роботою, низький рівень освіти та психолого-педагогічної компетентності) не здатні правильно виховувати дітей, поступившись впливі групі однолітків. Із психолого-педагогічного погляду негативно впливають на становлення особистості дитини родини виховально-слабкі з постійною конфліктною атмосферою, виховно-слабкі з агресивно негативною атмосферою, у яких панують агресивність і жорстокість, маргінальні з алкогольною та сексуальною деморалізацією, правопорушницькі, злочинні, психічно обтяжені.

На сьогодні існує багато типів сімей, у основі виділення яких лежать різні критерії.

Психологічні особливості розвитку сучасної сім'ї

Аналіз тенденцій розвитку сучасної родини засвідчує, що вона тяжіє до егалітарної нуклеарної малодітної сім'ї, часто з орієнтацією на подружню. З одного боку, така родина краще пристосована до сучасного життя як мобільніша і демократичніша порівняно з традиційною, багатопоколінною і розгалуженою. З іншого боку, нуклеарна малодітна сім'я далеко не завжди сприяє успішній реалізації родинних функцій. Можна визначити такі тенденції функціонування сучасної сім'ї: – усе більшого розвитку набуває неповна і позашлюбна сім'я. – утворення двох центрів життя, роботи і дому (раніше професійна діяльність і домашнє господарство існували в єдності). Це призвело до зниження економічної функції сім'ї. – зросла роль жінок в економічній, культурній, політичній сферах суспільного життя, а це викликає їх прагнення до більшої самостійності, перегляду традиційної структури родинних відносин, рівноправності з чоловіками у прийнятті рішень. – сучасна сім'я стає егалітарною на противагу патріархальності чоловічої авторитарності. Принцип егалітарності не обмежує права й гідність чоловіка та жінки, забезпечуючи кожному з них рівні можливості професійного та духовного зростання. – суспільна цінність родини усе більше визначається її роллю у примноженні й передачі у спадок приватної власності, організації виробництва, споживання й побуту тощо. – зниження виховної функції сім'ї. – багато чоловіків і жінок свідомо не вступають у шлюб, а задоволення потреби в коханні пов'язують із пошуком сексуального партнера, а не зі створенням родини. – дошлюбна поведінка молоді характеризується активними сексуальними пробами на фоні недостатньої психосексуальної обізнаності. – зростає кількість молодих сімей (до 39%), основним мотивом створення шлюбів яких було «народження дитини». За соціальними даними, значна частина таких родин (до 31%) розпадається протягом трьох років. – серед мотивів шлюбу в молоді домінують раціональний і матеріальний розрахунки. – у дошлюбній поведінці молодих людей спостерігається неадекватно-завищені вимоги до особистості партнера і до шлюбу в цілому

(частіше у жінок), що призводить до відмови від створення сім'ї та самоактуалізації особистості у професійній діяльності. – в установках на лідерство і керівництво в сім'ї значна частина чоловіків (72%) віддає перевагу чоловіку, більша частина жінок зорієнтована на демократичну сім'ю. Але в родинному житті багато молодих жінок виявляє тенденцію до домінування й маніпуляції партнером, дітьми. – сучасні родини стійко зорієнтовані на малодітну сім'ю. – більшість пар (із різним сімейним стажем) не схильна до співробітництва, пошуку шляхів стабілізації відносин, у них не сформовано соціально-психологічні уміння вирішувати міжособистісні проблеми.

Усе це формує установку на розлучення як засіб вирішення конфліктів і напруги. – протилежність мотивів, цілей, функціонально-рольових позицій, особистісних характеристик молодого подружжя все більше ускладнює адаптації до шлюбу, зменшує гнучкість і толерантність партнерів, скорочує тривалість адаптивного періоду молодої сім'ї, наближає їх до розлучення. – сучасна родина характеризується дезінтегрованістю й незахищеністю перед зовнішніми факторами. – середню сучасну сім'ю характеризує закритість, консервативність, дисгармонійність, корпоративність у відносинах. – зростає кількість розлучень людей похилого віку. – збільшується кількість жінок, незадоволених сексуальними відносинами з чоловіком. – збільшились скарги подружжя на сексуальні дисфункції, детерміновані психологічними факторами. – погіршуються батьківсько-дитячі стосунки, яким характерні авторитарна й домінантна поведінка батьків, придушення дитячих потреб, заборона проявів емоцій і почуттів, використання дітей для задоволення власних незадоволених потреб, що в комплексі формує співзалежну поведінку і призводить до дисфункційного розвитку особистості. – значна частина молоді зорієнтована на повторний шлюб і позашлюбні зв'язки (у випадку, якщо шлюб невдалий). – зменшується середня тривалості шлюбу. – спостерігається відтермінування часу вступу до шлюбу. – багато подружніх пар проживає без оформлення шлюбу. – збільшується кількість самотніх

людей, які не беруть шлюб. Усі ці тенденції властиві (хоч і в меншій мірі) й розвитку сучасної сім'ї в Україні.

Учені стурбовані наростанням негативних тенденцій і явищ у родині та внутрішньосімейних стосунках, багато в чому зумовлених кризовим станом українського суспільства. Багато вчених вважає, що сім'я досягла стану глибокого розпаду і цей процес є незворотнім. Однак дехто ставиться позитивно до розпаду нуклеарної сім'ї й очікує, що виникатимуть нові форми родини і шлюбу, які сприятимуть створенню більш відповідного до оточуючого середовища і збільшенню можливостей самовияву й самовираженню всіх членів родини.

Підготовка до сімейного життя.

Визначена вузькість образів характерна для таких аспектів шлюбно-сімейних уявлень юнаків, як уявлення про якість ідеального чоловіка й жінки, мужності та жіночності, гендерної ідентичності, сімейні ролі і їх розподіл між чоловіком і дружиною. Особливо ж неповними є уявлення молодих людей про функції сім'ї й організації сімейного життя. Шлюбно-сімейні уявлення молодих людей слід враховувати в процесі їхньої цілеспрямованої підготовки до сімейного життя. Серед факторів підготовки до шлюбу недостатньо вивчено вплив на людей суб'єктивного відчуття самотності.

При цьому дослідження засвідчують, що:

- сім'я становить для молоді важливу життєву цінність;
- уявлення молоді про родину варіативні й у більшій мірі зв'язані з психологічними аспектами шлюбно-сімейних відносин, ніж із соціально-побутовою спрямованістю;
- тип гендерної ідентичності впливає на систему сімейних цінностей молоді, на погодженість ролевих очікувань і домагань у шлюбі, а головне – на психологічну готовність до шлюбу.

Чинником, який свідчить про недостатню підготовленість значної частини молоді до сімейного життя, є відсутність у неї власного житла. Лише 34 % молодих сімей мають власне окреме житло, а отже й можливість самостійно розв'язувати свої

сімейні проблеми, 28 % змушені винаймати квартиру чи мешкати в гуртожитку. Понад третина молодих сімей мешкає на житловій площі батьків або інших родичів (37 %). Житлова залежність і ведення спільного з батьками господарства стримують процес дорослішання, набуття навичок самостійного життя, формування відповідальності за родину, уміння покладатися на власні сили в розв'язанні складних проблем. Недостатня продуманість і зваженість сучасних шлюбів серед молоді вказує на низький рівень усвідомлення правової основи шлюбу. Звідси й великий відсоток розлучень, які супроводжуються судовими процесами та розподілом майна й особливо негативно позначаються на вихованні та долях дітей. Для більшості молоді характерні поверхові й приблизні уявлення про сімейне право, правові основи шлюбу. Про це, зокрема свідчить слабе впровадження в практику традиції укладання шлюбного контракту, який визначає не лише майнові чи інші проблеми подружнього життя, а й чітко регламентує права, обов'язки кожного з подружжя стосовно одне одного, а також стосовно дітей у випадку розлучення. Шлюбні контракти підписали 2 % молодих подружжів, а 9 % узагалі нічого про них не чули. Шлюбні контракти уклали молоді люди, які мали попередній досвід сімейного життя.

Отже, дослідження сучасної сім'ї свідчать про недостатній рівень готовності подружжя до шлюбу. І як наслідок – малодітність і розлучення. Дві третини розлучень припадають на перші п'ять років шлюбу. Це спричиняється багатьма факторами: завищеними очікуваннями від шлюбу, особистісною незрілістю подружжя, комунікативною некомпетентністю тощо.

Актуальною на сьогодні є спеціальна підготовка молоді до шлюбу й сімейного життя, яка передбачає:

- підвищення відповідальності молоді в шлюбно-сімейних стосунках, а також щодо батьківства;
- формування здорового способу життя за посередництвом роз'яснення залежності сексуальності, можливості батьківства від наявності шкідливих звичок;
- формування психологічної компетентності щодо особливостей взаємин у сім'ї;
- висвітлення питань раціонального ведення господарства, ефективної організації бюджету сім'ї.

Компоненти та рівні психологічної готовності до подружніх взаємин

Готовність молоді до подружнього життя визначає в подальшому стабільність і тривалість існування сім'ї. На жаль, результати соціологічного опитування вказують на недостатній рівень соціально- психологічної готовності сучасної молоді до створення сім'ї. Високий рівень розлучень свідчить про нестабільність і вразливість сім'ї. Зменшується кількість зареєстрованих шлюбів, спостерігається поширення консенсуальних шлюбів, відкладення шлюбів до «кращих часів». У молоді змінюється світогляд, а також погляди на сім'ю й сімейне життя, послаблюються установки на взяття шлюбу. Зменшення частки приросту молодих подружніх пар призводить до зниження темпів помолодшання шлюбно-сімейної структури населення та негативно впливає на демографічну ситуацію в Україні.

Із психологічного погляду, стабільність ще не означає успішність шлюбу й сім'ї. Стабільний шлюб і родина дають задоволення людині від її перебування в цих соціальних інститутах, створюють умови для особистого щастя, особистісного розвитку кожного з їхніх членів.

Багато в чому стабільність шлюбу та сім'ї залежить від таких чинників, як вік одруження, термін знайомства, який передує шлюбу, соціальний статус подружжя. Про стан взаємин партнерів і, відповідно, перспективність шлюбних стосунків наочно свідчить мотивація тих респондентів, які вирішили зареєструвати свій шлюб. Стан взаємин між партнерами яскраво характеризує й мотиви того, чому чоловік і жінка вирішили не реєструвати свій шлюб. Для повних сімей (ідеться про консенсуальний шлюб) характерне те, що їх цілком влаштовує їхнє становище, представники цих сімей задоволені своїми взаєминами («не вважаю це за потрібне», «нам і так непогано», «реєстрація закоханим не потрібна») і не бачать доцільності в офіційній реєстрації шлюбу, яка, на їхню думку, аж ніяк не вплине на їхні стосунки («штамп у паспорті нічого не вирішує»). Отже, представники повних сімей не прагнуть реєструвати шлюб насамперед у ситуації, коли зовнішні примуси або сподівання стосовно реєстрації відсутні, а внутрішня ситуація (взаємини з партнером) цілком благополучна.

Інші мотиви небажання укладати шлюб пов'язані з усвідомленням відповідальності за майбутнє сім'ї. Чоловік і жінка не поспішають укладати шлюб, якщо наявні перешкоди для благополучного сімейного життя (незадовільне

матеріальне становище, незавершене навчання), а також коли вони прагнуть поближче пізнати одне одного. Така позиція свідчить про відповідальне ставлення до шлюбу, до майбутнього сімейного життя.

Зовсім інші мотиви домінували в чоловіків і жінок із неповних сімей. Головна причина того, чому не відбулася реєстрація шлюбу, як вважає ця категорія респондентів, – небажання партнера (здебільшого чоловіка) або батьків. Тобто простежуються погані стосунки з близькими людьми, що й стає на перешкоді не тільки офіційній реєстрації, але й, як показав час, – самого сімейного життя.

Невдалий шлюб стає причиною певних змін в уявленні про мотиви вступу людей у шлюб і пріоритетність певних функцій сім'ї. Відповідно, в особи, яка сподівається створити сім'ю, знову, змінюються вимоги до майбутнього партнера, а також очікування, пов'язані з повторним шлюбом. Представники неповних родин перебувають у ситуації, яку можна розглядати як потенційно передшлюбну. Порівняльний аналіз свідчить, що їхні уявлення про головні мотиви вступу людини в шлюб дещо відрізняються від точки зору подружжів із повних сімей. Передусім слід відзначити, що для представників неповних родин важливіші можливість жити з людиною, котра поділяє твої погляди, смаки, життєві цінності; отримати статус одруженої особи та реалізувати себе в сім'ї. Підвищена актуальність зазначених мотивів цілком зрозуміла для самотньої людини. Однак, крім впливу суто психологічних чинників, спостерігається також дія соціально-економічного фактору. Представники неповних сімей набагато більшого значення надають можливості фінансового забезпечення з боку подружжя й, певною мірою, можливості змінити соціальне оточення, підвищити свій соціальний статус.

Вплив соціально-економічного фактору простежується й в оцінках важливості функцій життєдіяльності сім'ї. Представники неповних сімей значно більшого значення надають таким аспектам шлюбу, як можливість через вступ до шлюбу піднести свій соціальний статус, а також матеріальна підтримка неповнолітніх дітей і недієздатних членів сім'ї.

Однак було б несправедливо приписувати представникам неповних сімей тільки меркантильні очікування від шлюбу. Вони, на відміну від подружжів із повних сімей, надають трохи більшого значення також духовним сторонам сімейних стосунків, а саме: задоволенню потреб у коханні, особистому щастю та почуттю

захищеності від негараздів зовнішнього світу, духовному спілкуванню й розвитку особистостей членів сім'ї. Отже, хоч би як змінювалися сьогодні ціннісні орієнтації молоді в бік більш приземленого або й цинічного світосприйняття, якими б теоретично демократичними не були їхні погляди на шлюб і сім'ю та ліберальними міжстатеві стосунки, створення родини для них залишається головною передумовою й складовою частиною щасливого життя.

Гендерні аспекти підготовки до шлюбу

Поділ людей на чоловіків і жінок – центральна установка сприйняття нами розходжень, наявних у психіці й поведінці людини. Багато хто вважає, що вони пов'язані з генетичними, анатомічними та фізіологічними особливостями чоловічого й жіночого організму.

Сьогодні обґрунтованість чіткого поділу людей тільки на дві протилежні статі, що не збігаються за своїми природними характеристиками, ставиться біологами під сумнів. Вони виділяють кілька рівнів сексуальної організації людини, а саме таких, як:

- генетична стать (визначений набір генів);
- гонадна стать (залози внутрішньої секреції);
- морфологічна стать (зовнішні та внутрішні статеві органи);
- –церебральна стать (диференціація мозку під впливом тестостерону).

Нерідко характеристики біологічної активності змішують із поведінкою в соціально-психологічному змісті. І тоді виникає питання, про які ж характеристики, власне, ідеться, коли поведінка позначається як "істинно" чоловіча або жіноча? Змішання статевої і гендерної характеристик приводить до того, що до характеристик мужності й жіночності одночасно відносять і психофізіологічні, і соціокультурні аспекти психологічних розходжень, тоді як у ситуаціях реальної взаємодії між собою люди рідко зв'язують біологічні особливості свого організму з гендерними характеристиками. І стать, і гендер – системи умовних позначок, що формують визначений порядок відносин між людьми, їхнє ставлення до різних проявів сексуальності, а також визначають форми представлення себе іншим людям

у різноманітних практиках соціальної взаємодії. Усе це породжує гендерні стереотипи.

Гендерний стереотип – «спрощений схематизований, емоційно забарвлений образ чоловіка й жінки». Виділяють три групи гендерних стереотипів. До першої відносять стереотипи маскулінності – фемінінності. Чоловікам і жінкам приписують конкретні соціально-психологічні якості й властивості особистості, стиль поведінки. «Чоловіче» (маскулінне) або ототожнююче з ним вважається позитивним, значимим, домінуючим, раціональним, духовним, культурним, активно-творчим, а «жіноче» (фемінінне) пов'язується з негативним, вторинним, почуттєвим, тілесним, гріховним, природним, пасивно-репродуктивним.

Друга група гендерних стереотипів пов'язана із закріпленням сімейних і професійних ролей відповідно до статі. Для жінок основною роллю вважають сімейну, а для чоловіків – професійну, а відповідно й оцінка успішності особистості пов'язана з виконанням цієї ролі. Питання про сімейну роль чоловіка також досить актуальне. Чоловік практично не включений у справи родини, прийняття рішень, оскільки «чоловічі» обов'язки виходять за рамки родини. Чоловік стає інфантильним: не хоче нізащо відповідати, розділяти сімейні обов'язки порівну. Гендерні стереотипи пов'язані зі статевими розходженнями в змісті праці. Зазвичай, жінці належить експресивна (виконавська й обслуговуюча праця), а чоловіку – інструментальна сфера діяльності (творча, керівна праця). Т. Парсон і Ф. Бейлс говорять про позитивний вплив такої диференціації ролей, відзначаючи, що «незважаючи на протилежності, якими є чоловік і жінка, вони можуть різноманітно взаємодіяти з урахуванням виконання призначених їм ролей». Крім того, жінки набагато частіше, ніж чоловіки, зіштовхуються з безробіттям і дискримінацією на ринку праці.

Соціально-психологічні чинники вибору шлюбного партнера

У віці ранньої дорослості людина включається в усі види соціальної активності, вона відходить від батьківської сім'ї, обирає супутника життя, приймає рішення про шлюб і створення власної сім'ї. У процесі вибору шлюбного партнера відіграють роль багато різних чинників, дослідження яких стає актуальним саме сьогодні, коли кількість розлучень перебуває на високому рівні.

На цьому етапі розвитку суспільства шлюб переживає кризу, пов'язану зі зміною його функціонального призначення. До недавнього часу він мав скоріше економічне та політичне значення, ніж відігравав функцію психологічної підтримки й комфорту. Сьогодні в усіх демократичних суспільствах, зокрема в українському, спостерігаються такі позитивні тенденції, як збільшення економічної незалежності жінок, відміна правової дискримінації незаконнонароджених дітей, розширення асортименту товарів, які полегшують побут самотніх чоловіків і жінок, послаблення примусових повноважень держави у сфері особистого життя людей.

Однак ці зміни неминуче призводять до зменшення потреби в реєстрації шлюбу. Як наслідок, середній вік вступу в шлюб постійно підвищується, багато молодих пар проживають разом неофіційно, розлучення стало найбільш ймовірним фіналом шлюбних відносин. Зараз починається епоха, коли шлюб усе менше регламентується економічними чи політичними чинниками, уже не залежить від чіткого розподілу праці або ієрархії авторитету, нормативний тиск суспільства послаблюється. Це становище призводить до того, що провідними детермінантами вступу до шлюбу стають духовна близькість, кохання, єдність цінностей та світосприймання.

Незважаючи на те, що в певні моменти свого життя людина може залишатися на самоті, вона завжди прагне, щоб її розуміли та приймали, прагне бути комусь потрібною, тобто коханою. Сама вона, зі свого боку, також бажає кохати, віддавати іншому свою турботу, накопичену ніжність, ділитися з іншою людиною сокровенним та особисто значущим. У людській спільноті склалося так, що надійним засобом реалізації цих потреб визнано шлюб і сім'ю. Тому більшість дорослих людей, як і раніше, відчують бажання знайти шлюбного партнера й укласти шлюб. Існує велика кількість теорій вибору шлюбного партнера, які представлені переважно західними авторами. Більшість із них описують послідовність етапів або стадій розвитку стосунків із майбутнім шлюбним партнером. Найбільш структурованою та розробленою теорією вибору шлюбного партнера є концепція Бернарда Мурстейна «Стимул-Цінність-Роль», яка ґрунтується на припущенні про те, що всі відносини протягом передшлюбного періоду проходять три послідовні стадії. Лише пари, які прожили всі три стадії, спроможні укласти гідний шлюбний союз.

Перша стадія – *стимульна* – полягає у виокремленні однієї людини з великої кількості інших, тобто відбувається первинний вибір партнера, виникає симпатія. Критеріями вибору на цій стадії виступають зовнішні дані, соціальний статус, особливості самопрезентації людини, декотрі його психологічні якості. Також на стимульній стадії відбувається оцінка власних якостей, що можуть зацікавити іншу людину. Важливим компонентом тут є територіальна близькість між партнерами, оскільки експериментально доведено, що саме вона часто стає основою для взаємної симпатії.

Друга стадія – *ціннісна* – припускає обговорення партнерами цінностей, переконань, світоглядних позицій один одного. Симпатія, що виникає на стимульній стадії, зміцнюється в тому разі, якщо досягається єдність поглядів на життя й позиції щодо питань шлюбу, розподілу чоловічих і жіночих обов'язків у сім'ї, виховання дітей тощо. В іншому разі, за розбіжності подібних позицій, пара розпадається.

Донн Бірн та його колеги у своїх експериментах неодноразово переконувалися, що найбільш симпатичними ми вважаємо тих людей, із якими в нас багато спільного.

Третя стадія – *рольова*. Тут проходить перевірку відповідність рольової поведінки партнерів за їх активної взаємодії один з одним, тобто на практиці. Однак на передшлюбному етапі відносин спроможність партнера виконувати бажану роль перевіряється найчастіше лише завдяки вербальному вираженню його ставлення до цього предмета. К. Коч, використовуючи поняття соціальної ролі для пояснення вибору шлюбного партнера, припустив, що партнери обирають один одного на основі згоди під час виконання ролей у процесі залицяння. На цій стадії проходять перевірку рольові очікування стосовно партнера, ті враження, які він (вона) викликає під час спілкування на ціннісній стадії. Інші прибічники рольової теорії, такі як Т. Парсонс, Р. Бейлз, Б. Харбер, Р. Орт, також підкреслювали особливе значення узгодженості рольових очікувань партнерів і їхньої рольової поведінки. Ці науковці знаходили кореляцію між вказаною відповідністю та загальною задоволеністю шлюбом.

12. Рекомендована література та інтернет-ресурси:

1) Агейко О. В. Особенности переживания детьми ситуации развода Журнал практического психолога. 2005. № 5. С. 89 – 98.

- 2) Агишева Н. К. Современные представления о супружеских конфликтах и супружеской дезадаптации . Международный медицинский журнал. 2005. Т. 11, № 4. С. 22 – 25.
- 3) Алексеева А. В. Трансформация семейных ролей мужчины и женщины в современном украинском обществе. Журнал практического психолога. 2005. № 5. С. 161 – 165.
- 4) Бэйдер Э. Пирсон П. В поисках мифической пары: Эволюционный подход к диагностике и психотерапии. 2014. 272 с.
- 5) Бондарчук О. І. Психологія сім'ї : курс лекцій. К. : МАУП, 2001. 96 с.
- 6) Боярова О. Сімейне виховання – запорука психічного здоров'я дитини Психолог. 2006. Січ. (№ 2/3). С. 21 – 22.
- 7) Велента Т. Ф. Проблема психологической зависимости супругов от их родителей . Журнал практического психолога. 2005. № 5. С. 15 – 18.
- 8) Волкова М. А. Взаимосвязь типа ценностей родителей и их представлений о воспитании детей. Психолог в детском саду.2005. № 4.С. 67 – 84.
- 9) Волошок О. Особливості сприймання дисфункційної сім'ї дітьми молодшого шкільного віку. Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки ДДПУ. Дрогобич, 2002. Вип. 9. С. 120 – 129.
- 10) Галичанська А. Психологічний клімат молоді сім'ї. Соціальна психологія. 2003. № 1. С. 116 – 122.
- 11) Галичанська А. Симетричність функцій членів подружжя. Соціальна психологія. 2004. № 5. С. 155 – 161.
- 12) Головніва І. В. Изменение традиционных внутрисемейных ролей: новые модели поведения и конфликты. Практична психологія та соціальна робота. 2006. № 4. С. 12 – 16.
- 13) Горашук В. П. Основы родинно-шлюбних взаємин. Валеологія : підручник. К., 1998. С. 85 – 90.
- 14) Долинська Л.В., Демидова Т.А. Підготовка молоді до сімейного життя. Київ, 2002. 74 с.
- 15) Донника А. Д. Медико-психологические проблемы пограничных семей. Журнал практического психолога. 2005. № 5. С. 145 – 153.
- 16) Дружинин В. Н. Психология семьи. Психология. Журнал Высшей школы экономики. 2005. Т. 2, № 3. С. 60 – 77.
- 17) Дружинин В. Семейные отношения – анализ творчества. Шкільний психолог. 2002. № 4. С. 10 – 11.
- 18) Дуркалевич І. Сім'я як репрезент психічного здоров'я дитини Психолог. 2006. Трав. (№ 17). С. 16 – 18.
- 19) Елизаров А. Н. Внутренние конфликты личности и генезис семейных дисфункций. Журнал практического психолога. 2005. № 5. С. 192 – 206.
- 20) Емельянов С. М. Конфликты в семье. Практикум по конфликтологии. СПб, 2001. С. 251 – 270.

- 21) Задиракин А. Н. Счастливый брак – реальность или иллюзия? Журнал прикладной психологии. 2004. № 4/5. С. 106 – 107.
- 22) Карабанова О. А. Психология семейных отношений. Психология в вузе. 2004. № 2. С. 7 – 16.
- 23) Кириленко О. Права людини на різних етапах розвитку сім'ї. Психолог. 2004. Січ. (№ 3/4). С. 21 – 24.
- 24) Кісарчук З. Г., Єрмусевич О. І. Психологічна допомога сім'ї : навч. Посіб. К. : Главник, 2006. 128 с.
- 25) Кляпець О. Феномен емоційного вигоряння в сім'ї. Соціальна психологія. 2006. № 4. С. 168 – 176.
- 26) Кляпець О. Шлюбна залежність як чинник емоційного вигоряння в сім'ї. Соціальна психологія. 2006. № 6. С. 164 – 174.
- 27) Кляпець О. Шлюбно-сімейні домагання особистості як спосіб творення нею власного майбутнього. Соціальна психологія. 2007. № 5. С. 149 – 156.
- 28) Корчова Г. Л. Роль сім'ї у формуванні сексуальної культури старшокласників. Практична психологія та соціальна робота. 2007. № 3. С. 17 – 20.
- 29) Кравченко Ж. Вплив сім'ї на соціалізацію підлітків. Соціальна психологія. 2007. Спец. вип. С. 181 – 188.
- 30) Крутковская Н. П. Современные тенденции в развитии семьи. Вопросы гуманитарных наук. 2004. № 2. С. 329 – 331.
- 31) Кузнецова Н. Я. О семье в третьем тысячелетии. Философия образования. 2004. № 3. С. 173 – 177.
- 32) Лидерс А. Г. Современная отечественная семейная психология: эскиз истории, гипотеза о предмете и методе. Журнал практического психолога. 2006. № 6. С. Спец. вып. С. 176 – 185.
- 33) Ліщенко І. Л. Сімейні конфлікти та їх вплив на формування особистості // Психологічна газета. 2005. Квіт. (№ 7). С. 6 – 8.
- 34) Лытов Д. А. Типология К. Г. Юнга и супружеская совместимость Семейная психология и семейная терапия. 2005. № 3. С. 73 – 80.
- 35) Лютова С. Н. Архетипический анализ семейных конфликтов: терапевтические фрески. Журнал практического психолога. 2006. № 1. Специальный вып. С. 107 – 123.
- 36) Кравець В.П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. Київ.: Київс. правда, 2000. 687с.
- 37) Мушинський В. Неблагополучна сім'я як фактор дисгармонійного розвитку дитини . Психолог. 2005. Берез. (№ 10). С. 3 – 5.
- 38) Захарченко В.Г. Готовність молоді до сімейного життя (соціально-психологічний аспект). Збірник наукових праць.К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, випуск 24. 2004.С. 41- 48.
- 39) Осипова Н. А. Проблемы изучения молодой семьи в психологии. Семейная психология и семейная терапия. 2005. № 1. С. 19 – 33.

- 40) Пенькова О. Роль сімейних ціннісних орієнтацій у становленні громадянина. Психолог. 2006. Жовт. (№ 37). С. 22 – 24.
- 41) Піддубна О. Задоволеність шлюбом і рівень суб'єктивного контролю в подружній парі. Соціальна психологія. 2004. № 6. С. 172 – 178.
- 42) Психологія сім'ї Психологія : підручник . За ред. Ю. Л. Трофімова. К., 1999. С. 544 – 551..
- 43) Психологія сім'ї : навч. посібник за заг. ред. В. М. Поліщука. Суми : Універ. книга, 2009. 269 с.
- 44) Федоренко Р. П., Мушкевич М. І., Коширець В. В. Психологічне консультування та психотерапія: зміст, прийоми, технології [Текст] : навч. посіб. Луцьк, Вежа-Друк, 2018. 300 с.
- 45) Психологія молодій сім'ї [Текст]: монографія Раїса Петрівна Федоренко, Мирослава Іванівна Мушкевич та ін.. Вид.2-ге, доповн.та змін. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. 392 с.
- 46) Райс Ф. После развода: неполные и смешанные семьи. Психология подросткового и юношеского возраста. СПб., 2000. С. 455 – 482.
- 47) Рубченко А. К. Подходы к проблеме детско-родительских отношений в отечественной психологии . Психолог в детском саду. 2005. № 4. С. 98 – 114.
- 48) Салаев Б. К. Семья – источник психологического и социального здоровья ребёнка. Вопросы гуманитарных наук. 2004. № 1. С. 235 – 236.
- 49) Семчук В. П. Психологічні особливості розвитку та становлення подружніх взаємин у молодій сім'ї. Київський міжнародний університет. Вісник. Сер.: Психологічні науки. К., 2005. Вип. 6. С. 133 – 140.
- 50) Скаковська Л. Дещо про сімейно-шлюбні стосунки. Психолог. 2004. – Черв. (№ 23/24). С. 43 – 45.
- 51) Слепкова В. И. Психотерапевтическая функция семьи. Журнал практического психолога. 2005. № 5. С. 8 – 14.
- 52) Соловьёв И. О. Семья как акмеологическая среда развития подростка. Мир психологии. 2007. № 4. С. 83 – 88.
- 53) Ткаченко С. Сімейна криза: оптимістична трагедія. Сім'я і дім. 2005. – 1 грудня. С. 8.
- 54) Торохтий В. С. Методика діагностики психологического здоровья семьи. Практична психологія та соціальна робота. 2003. № 9. С. 30 – 36; 2003. № 7. С. 35 – 38.
- 55) Уголева Е. Ю. В кривом зеркале брака, или подводные камни супружества. Психологическая газета. 2002. Ноябрь (№ 11). С. 27 – 29.
- 56) Федоренко Р. П. Психологія молодій сім'ї : [монографія] Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. 168 с..
- 57) Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навч. посіб. Луцьк : РВВ «Вежа-Друк», 2015. 360 с.
- 58) Харламенкова Н. Е. Роль отца в дифференциации гендерной идентичности. Психологический журнал. 2007. Т. 28, № 3. С. 56 – 64.

- 59) Цимбалюк І. М. Психологічне консультування та корекція : навч. посібник [модульно-рейтинговий курс] [2-ге вид., випр. і доп.]. К. : ВД „Професіонал”, 2007. 544 с.
- 60) Шапошникова Т. Е. Функции семьи общественно-смыслового и личностно-смыслового характера . Психотерапия. 2004. № 1. С. 12 – 14.
- 61) Шевцова С. В. Психология семьи как предмет научного анализа. Инновации в образовании. 2004. № 4. С. 79 – 81.
- 62) Шикирава Н. Этика та психологія сімейного життя. Психолог. 2004. Черв. (№ 23/24). С. 48 – 54.
- 63) Щербань П. Психологія сучасної сім’ї та педагогіка сімейних взаємин. Рідна школа. 2005. № 2. С. 14 – 15.
- 64) Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи [2-е изд., расшир. и доп.]. СПб. : Питер, 2000. 656 с.
65. Iryna Hrytsiuk, Liudmyla Mahdysiuk, Tryhub Halyna, Khnykina Oksana and Zameliuk Mariia Psychological Readiness of Young People for Early Marriage: Desires and Reality, Youth Voice Journal, . Great Britain: 2022. P. 1-21. (Scopus)
ISSN (online): 2056-2969.

Навчально-методичне видання

ГРИЦЮК ІРИНА МИХАЙЛІВНА

ПСИХОЛОГІЯ СІМ'Ї

Методичні рекомендації до курсу «ПСИХОЛОГІЯ СІМ'Ї»

Друкується в авторській редакції